

Ύψεις ἐλευθερίας στὸ Κοράνιο: ἀφρητηρίες γιὰ μία ἀναθεώρηση

Μιχάλη Μαριόρα*

1. Εἰσαγωγή

Τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου (Δ.Α.) –ὅπως αὐτὰ κατοχυρώνονται καὶ διασφαλίζονται στὸν λεγόμενο δυτικὸ κόσμο– προκρίνουν τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου σὲ διάφορες μορφές της, ὅπως τὴν ἐλευθερία σκέψης, συνείδησης, θρησκείας κ.λπ.¹. Στὴν οὐσία τους ὀριοθετοῦν τρόπους συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ποὺ τεκμηριώνονται ἀπὸ κεντρικὲς ἠθικὲς ἀρχές σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ κοινῶς ἀποδεκτές, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν πηγὲς ἐθνικοῦ καὶ διεθνοῦς δικαίου² γιὰ τὴν προστασία τῶν

* Ὁ Μιχάλης Μαριόρας εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Ἱστορίας Θρησκευμάτων τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου βλ. εἰσαγωγικὰ Μ. Freeman, *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*, ἐκδ. Polity, Cambridge 2011, Β. Orend, *Human Rights: Concept and Context*, ἐκδ. Broadview Press, Ontario 2002 καὶ Η. Bielefeldt, *Philosophie der Menschenrechte. Grundlagen eines weltweiten Freiheitsethos*, ἐκδ. Primus Verlag, Darmstadt 1998, L. Hunt, *Inventing Human Rights*, ἐκδ. W. W. Norton & Company, New York 2007, S. Moyn, *The Last Utopia: A History of Human Rights*, ἐκδ. Harvard University Press, London 2012, ὅπου ἐκτενὴς βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ δεσμευτικὴ καὶ ἀνελαστικὴ διάσταση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου ἀπέναντι σὲ τρίτους βλ. Μ. Ignatieff, *Human Rights as Politics and Idolatry*, ἐκδ. Princeton University Press, Princeton 2001 καὶ J. Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, ἐκδ. Cornell University Press, New York 2013.

2. Ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κείμενα διεθνοῦς δικαίου στὸν δυτικὸ κόσμο εἶναι μετὰξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς: *Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη γιὰ τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα* (ΟΗCHR), *Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση γιὰ τὴν Προάσπιση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν Θεμελιωδῶν Ἐλευθεριῶν* (ΕCHR), *Διεθνὲς Σύμφωνο γιὰ τὰ Ἀτομικὰ καὶ Πολιτικὰ Δικαιώματα* (ICCPR), *Διεθνὲς Σύμφωνο γιὰ τὰ Οἰκονομικά, Κοινωνικά καὶ Μορφωτικὰ Δικαιώματα* (ICESCR), *Ἀποφάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου* (ΕΔΔΑ), *Ἀποφάσεις τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου* (ΕΕΔΑ), *Διεθνὴς Σύμβαση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Παιδιοῦ* (CRC), *Σύμβαση γιὰ τὴν*

ἀναφαίρετων δικαιωμάτων ὁποιοδήποτε ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ γέννηση ἕως καὶ τὸν θάνατό του.

Ὅπως δὴποτε, ἡ συζήτηση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου καὶ *par excellence* τὴν ἐλευθερία του μὲ τοὺς ὅρους ποὺ αὐτὴ διεξάγεται σήμερα εἶναι σχετικὰ σύγχρονη, καθὼς ἡ σχετικὴ ὀρολογία καὶ μεθοδολογία ἀναπτύχθηκαν στὴν οὐσία μετὰ ἀπὸ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμο³ μὲ μνημειῶδες τὸ κείμενο τῆς *Οἰκουμενικῆς Διακήρυξης γιὰ τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα*⁴ το 1948. Ὡστόσο, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία οἱ σχετικὲς ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τῆς ἰσότητος κ.λπ. διαχρονικὰ ἀπασχολοῦσαν τόσο τὰ μεγάλα πνεύματα τῆς ἀνθρωπότητος ὅσο καὶ τὶς παγκόσμιες θρησκείες, ὅπως βέβαια καὶ τὶς μικρότερες θρησκευτικὲς παραδόσεις, διάφορα κινήματα σκέψης, δομῆς καὶ ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας κ.λπ. Ὅμως, παρὰ τὴ μεγάλη πνευματικὴ καὶ νομικὴ παραγωγή, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο τὸ γεγονός ὅτι οἱ συνθηκὲς ζωῆς ἀπειρῶν ἀνθρώπων παραμένουν ἄθλιες⁵, καθὼς καθημερινὰ πλήττονται κατάφωρα καὶ διαχρονικὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ οὐσιώδη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη τοῦ πλανῆτη.

ἐξάλειψη ὅλων τῶν μορφῶν διακρίσεως κατὰ τῶν γυναικῶν (CEDAW), Σύμβαση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀτόμων μὲ ἀναπηρία (CRPD). Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ νομικὰ κείμενα ἄλλα καὶ γιὰ τὴ νομολογία ποὺ προκαλοῦν βλ. διεξοδικὰ P. Craig-Gr. de Burca, *EU Law: Text, Cases, and Materials*, ἐκδ. Oxford University Press, Oxford 2008.

3. Γιὰ ὅ,τι προηγήθηκε, τὶς συνθηκὲς καὶ τὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς, πνευματικὲς ζυμώσεις ποὺ προηγήθηκαν βλ. συνοπτικὰ τὸ σημαντικό ἔργο τοῦ J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, ἐκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1986 καὶ πρβλ. J. Donnelly, ὁ.π.

4. Γιὰ τὴν *Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη*, τὴν ἀφετηρία καὶ τὴν πορεία ἕως τὴν τελικὴ μορφή τοῦ κειμένου, τὶς προθέσεις καὶ τὶς στοχεύσεις της βλ. ἀναλυτικὰ J. Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, ἐκδ. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999. Ὁ συγγραφέας εὐστοχα ἀποδεικνύει τὴν προέλευση διάφορων ἄρθρων τῆς *Διακήρυξης* ὡς ἀντίδραση στὴ ναζιστικὴ ἰδεολογία καὶ νομικὴ πρακτικὴ.

5. Μία ἀπλὴ σταχυολόγηση εἰδήσεων ἀπὸ τὸν ἡμερήσιο καὶ ἠλεκτρονικὸ τύπο ἀρκεῖ γιὰ τὴν καταγραφή πληθώρας περιπτώσεων καταπάτησης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ ἀπαξίωσης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς κατὰ περίπτωσιν ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους, κυβερνήσεις, θρησκείες κ.λπ.

2. Καθολικότητα ἢ σχετικότητα τῶν Δ.Α.: οἱ θέσεις τῶν μουσουλμάνων

Πολὺ σημαντικό εἶναι τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν καθολικότητα (*universality*) ἢ τὴ σχετικότητα (*particularity*) τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ ἀσφαλῶς γιὰ τὶς παραμέτρους ποὺ τὰ καθορίζουν ὡς τέτοια⁶. Συχνὰ παρατηρεῖται ὅτι διάφορα Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου τίθενται ὑπὸ τὸ πλαίσιο συγκεκριμένων παραμέτρων κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους, ὅταν γιὰ παράδειγμα συντρέχουν λόγοι προστασίας τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, τῆς δημόσιας ἀσφάλειας κ.λπ. Ἄλλωστε, ἡ σχετικὴ συζήτηση ἐπηρεάζεται κατὰ περίπτωσιν καὶ ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ κατεύθυνση τῶν ἐμπλεκομένων. Ἄλλοι ἐπιστήμονες πιστεύουν ὅτι ὑπερισχύει ἡ «πολιτιστικὴ σχετικότητα» (*cultural relativism*) καὶ τελικὰ τὰ καθολικὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου ἀποτελοῦν μία καταδικασμένη οὐτοπία ποὺ θὰ χαθεῖ μαζί μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀλαζονεία⁷, ἐνῶ ἄλλοι ὑπερασπίζονται τὴν καθολικότητά τους καὶ τὴν «παγκόσμια ἀποστολή» τῆς Δύσεως γιὰ τὴ διασφάλισή τους παγκοσμίως⁸.

Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἐκδηλώνεται καὶ ἡ καθόλου ἀμελητέα δυσαρέσκεια ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὸ πολιτισμικὸ καὶ θρησκευτικὸ περιβάλλον στηλιτεύοντας συλλήβδην τὴ σχετικὴ συζήτηση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ περιεχόμενο, τὴ μεθοδολογία καὶ τὶς παραμέτρους τῆς ὡς μία μονοδιάστατη «κοσμικὴ ἀντίληψη τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παράδοσης καὶ κληρονομίας». Ἰδιαίτερα σημαντικὴ καὶ συστηματικὴ ἀντίδραση ἐκδηλώνεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν

6. Πολὺ χαρακτηριστικὸ, γιὰ παράδειγμα, εἶναι τὸ σχόλιο τοῦ S. Moyn, ὅ.π., σ. 10 γιὰ τὸ κείμενο τῆς *Οἰκουμενικῆς Διακήρυξης* γιὰ τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα ὅτι μὲ σχετικὴ εὐκολία μπορεῖ κάποτε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα ἄλλο (“one day another may appear”) διαφορετικοῦ περιεχομένου ἢ προσανατολισμοῦ.

7. Γιὰ μία εὐσύνοπτη κωδικοποίησι τῆς ἐπιχειρηματολογίας ὑπὲρ τῆς «πολιτιστικῆς σχετικότητας» βλ. H. Bielefeldt, “‘Western’ Versus ‘Islamic’ Human Rights Conceptions? A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion on Human Rights”, *Political Theory* 28, 1 (2000), σσ. 90-121 καὶ εἰδικὰ σ. 91. Γιὰ παράδειγμα, ὁ A. Pagden ἀναφέρει ὅτι ἡ συγκεκριμένη κατανόηση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου: “Became increasingly useless as a notion in international or intercultural relations”, “Human Rights, Natural Rights, and Europe’s Imperial Legacy”, *Political Theory* 31, 2 (2003), σ. 190.

8. Ἀντίστοιχα γιὰ τὴν προάσπιση τῆς «παγκόσμιας ἀποστολῆς» τῆς Δύσεως σχετικὰ μὲ τὴ διάδοση τῶν καθολικῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου βλ. H. Bielefeldt, ὅ.π., σ. 91.

μουσουλμάνων⁹, οί όποίοι διατρανώουν σέ κάθε τόνο τήν πεποίθησή τους ότι οί άρχές, οί άξίες και οί άντιλήψεις για τά Δικαιώματα του Άνθρώπου που έμπεριέχονται στα κείμενα του Ο.Η.Ε. είναι άποκλειστικά «δυτικού τύπου» και δέν πρέπει μόνον αυτά να καθορίζουν ποιά είναι τά καθολικά Δικαιώματα του Άνθρώπου, αλλά αυτά όφείλουν να άναδιαμορφωθούν με πολιτισμική ευαισθησία και ένσυναίσθηση, ώστε να συμπεριλάβουν πολιτισμικές και θρησκευτικές άξίες και τών μουσουλμανικών χωρών¹⁰.

Στό σημείο αυτό βέβαια εύλογα προκύπτει ή άνησυχία πώς διασφαλίζονται τά άναφαίρετα ούσιώδη δικαιώματα όποιουδήποτε άνθρώπου και ειδικά ή έλευθερία του, εάν κάθε φορά τó περιεχόμενο και ή σημαντικότητα τους έπηρεάζονται από συγκυριακούς πολιτισμικούς, θρησκευτικούς¹¹, τοπικούς, ιστορικούς ή άλλους παράγοντες, με άποτέλεσμα να πλήττεται άνεπανόρθωτα ή πολύτιμη άνελαστικότητα τους. Τότε ως άμεση συνέπεια θα προκύψει ή γιγάντωση τής ματαιοδοξίας τών πολιτισμών, τών θρησκειών και τών άτομικών συμφερόντων, που θα καταλήξει άναπόδραστα στη βίαιη¹², αίματηρή ίκανοποίηση τής άπαίτησής τους για άπόλυτη, άποκλειστική κυριαρχία¹³.

9. Για τις ένδιαφέρουσες αυτές άντιλογίες τών μουσουλμάνων αλλά και τó ευρύτερο πλαίσιο τής σχετικής συζήτησης βλ. εισαγωγικά J. Piscatori, "Human rights in Islamic political culture", στο: K. W. Thompson (έπιμ.), *The Moral Imperatives of Human Rights: a World Survey*, έκδ. University Press of America, Washington D.C. 1980, σσ. 139-168. Άναλυτικότερα για τή σχετική συζήτηση βλ. τó κλασικό έργο: D. Little, J. Kelsay, A. Sachedina (έπιμ.), *Human Rights and the Conflict of Cultures: Western and Islamic Perspectives on Religious Liberty*, έκδ. University of South Carolina Press, Columbia 1988, όπου άναπτύσσεται έκτενώς όλη ή έπιχειρηματολογία και τών δύο τάσεων.

10. Βλ. ένδεικτικά Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights: Traditions and Politics*, έκδ. Routledge, New York/London 2012, σ. 32.

11. Ειδικά για τήν προάσπιση αλλά και τήν καταπάτηση τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου από τις θρησκείες βλ. εισαγωγικά I. Bloom – J. P. Martin – W. L. Proudfoot (έπιμ.), *Religious Diversity and Human Rights*, έκδ. Columbia University Press, New York 1996.

12. Ειδικά για τή διασύνδεση τής θρησκείας με τή βία και τις συνέπειες στον σύγχρονο κόσμο βλ. τó έμπεριστατωμένο συλλογικό έργο J. Kelsay – S. B. Twiss, *Religion and human rights: religion and the roots of conflict: religious militancy or "fundamentalism": universality vs. relativism in human rights: positive resources of religion for human rights*, έκδ. Project on Religion and Human Rights, New York 1994.

13. "Όπως εύστοχα τó θέτει ό H. Bielefeldt, *ό.π.*, σ. 92: "To divide the idea of human rights into 'Western', 'Islamic', and other culturally defined conceptions, however,

Πιο συγκεκριμένα, η αντίδραση από την πλευρά των μουσουλμάνων επικεντρώνεται στην καθολικότητα των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, καθώς οι ίδιοι θεωρούν ότι αυτά καθορίζονται από πολιτισμική – και όχι μόνο– σχετικότητα. Έπομένως, οι ίδιοι δεν δύνανται να τα αποδεχθούν ολοκληρωτικά, αφού δεσμεύονται από τις θρησκευτικές επιταγές τους, αλλά μπορούν να υιοθετήσουν μόνον όσα από αυτά δεν αντιστρατεύονται τη θεόσταλη *sharī'a*¹⁴. Στην πραγματικότητα, οι θέσεις των μουσουλμάνων απέναντι στα Δικαιώματα του Άνθρώπου¹⁵ –όπως αυτά καθορίζονται στα διεθνή κείμενα του δυτικού κόσμου–, αλλά και στη διεθνή συζήτηση για την καθολικότητα ή σχετικότητα αυτών μπορούν να διακριθούν στίς εξής κατηγορίες¹⁶:

α) «Άφομοίωση» (“assimilation”), οι ύποστηρικτές της οποίας δεν διαβλέπουν καμμία αντίθεση μεταξύ των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου και της ισλαμικής διδασκαλίας/άρχων, όποτε το Ίσλαμ είναι απολύτως συμβατό με τις διεθνείς διακηρύξεις για τα Δικαιώματα του Άνθρώπου¹⁷.

would be the end of universal human rights. The language of human rights would thus simply be turned into a rhetorical weapon for intercultural competition”. Πρβλ. και H. Bielefeldt, *Philosophie der Menschenrechte*, ό.π.

14. Για τη *sharī'a*, τους όρους, τις προϋποθέσεις και τη σημαντικότητά της στο Ίσλαμ βλ. διεξοδικά Μ. Μαριόρας, *Ό Διάλογος Δυτικής και Μουσουλμανικής Ίσλαμολογίας για τη Sharī'a: Προφήτης και Νόμος στο Ίσλαμ*, τ. Α', έκδ. Θεολογικής Βιβλιοθήκης Ίωάννου & Νικολάου Καρμίρη, Αθήνα 2014 (α) και Μ. Μαριόρας, *Ό Διάλογος Δυτικής και Μουσουλμανικής Ίσλαμολογίας για τη Sharī'a: Παράδοση και Νόμος στο Ίσλαμ, Sunna και Sharī'a*, τ. Β', έκδ. Θεολογικής Βιβλιοθήκης Ίωάννου & Νικολάου Καρμίρη, Αθήνα 2014 (β).

15. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναθεωρητικές θέσεις του A. A. An-Na'im, *Towards an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law*, έκδ. Syracuse University Press, New York 1990, ό οποίος εκφράζει εξαιρετικά έκσυγχρονιστικές ή μάλλον καλύτερα αναθεωρητικές σκέψεις για έναν ευρύτερο αναπροσανατολισμό του μουσουλμανικού κόσμου, ώστε να καταστεί έφικτη ή σύμ-πλευσή του με τη σύγχρονη έποχή. Γενικότερα για τη συζήτηση για τα Δικαιώματα του Άνθρώπου στη Μέση Ανατολή, τις θέσεις και τις αντιθέσεις μεταξύ των ίδιων των μουσουλμάνων βλ. τό αντιπροσωπευτικό έργο του K. Dwyer, *Arab Voices. The Human Rights Debate in the Middle East*, έκδ. Routledge, London 1991, όπου διεξοδική καταγραφή και ανάλυση.

16. Στο σημείο αυτό υιοθετούμε και παρουσιάζουμε την ευρύτερα αποδεκτή κωδικοποίηση του Fr. Halliday, “Relativism and Universalism in Human Rights: the Case of the Islamic Middle East”, *Political Studies*, xliii (1995), σ. 154.

17. Η αντίληψη αυτή γίνεται εύκολα αντιληπτή από τον Πρόλογο της *Οίκουμηνικής*

β) «Οικειοποίηση» (“appropriation”), οί θιασῶτες τῆς ὁποίας δὲν ἐντοπίζουν ὅποιαδῆποτε ἀσυμβατότητα μεταξὺ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλὰ ἐπιπλέον θεωροῦν ὅτι αὐτὰ μποροῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν πλήρως μόνον ὑπὸ ἰσλαμικὴ κάλυψη, ἀφοῦ μόνο τὸ Ἰσλάμ τὰ διασφαλίζει σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ¹⁸.

γ) «Ἀντιπαράθεση» (“confrontation”): σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ μουςουλμάνοι τοποθετοῦνται ἐπιθετικὰ ἀπέναντι στὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου θεωρώντας τὰ συλλήβδην ὡς προπαγανδιστικὸ προϊόν διαφόρων δυτικῶν χωρῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν τους ἀλλὰ καὶ κατάλοιπο τῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς. Ἐπομένως γι’ αὐτοὺς τοὺς λόγους πρέπει νὰ ἀντικατασταθοῦν ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴ sharī’a, ὥστε νὰ διαφυλαχθοῦν ἰδανικὰ τὰ δικαιώματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

δ) «Ἀσυμβατότητα» (“incompatibility”), οἱ ὁπαδοὶ τῆς ὁποίας θεωροῦν ὅτι τὸ Ἰσλάμ εἶναι παντελῶς ἀσύμβατο μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ ρητορικὴ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τὶς δημοκρατικὲς ἀρχές, ὅπως γίνονται ἀντιληπτὰ ἀπὸ τὸν δυτικὸ κόσμο.

Σὲ κάθε περίπτωση ἀπὸ διάφορες μουςουλμανικὲς πλευρὲς καταβάλλεται συντονισμένη προσπάθεια, ὥστε τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου νὰ ἀπαξιωθοῦν ὡς μία ἀλλοιωμένη, παραμορφωμένη ἢ ἀπλῶς κακὴ ἐκδοχὴ ἀποκλειστικὰ καὶ ἀνελαστικὰ τῶν δυτικῶν ἀρχῶν, ἀξιών καὶ

Ἰσλαμικῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου (Universal Islamic Declaration of Human Rights, 1981, Παρίσι): “Human rights in Islam are an integral part of the overall Islamic order and it is obligatory on all Muslim governments and organs of society to implement them in letter and in spirit within the framework of that order”, σ. 1. Γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Ἰσλαμικὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου βλ. Μ. Μαριόρα, *Ἰσλάμ: Ἀναζητώντας τὸν τρόπον μὲ τοὺς μουςουλμάνους*, ἐκδ. Πεδίο, Ἀθήνα 2019, σσ. 175-176. Γιὰ μία ἐνδελεχὴ ἀνάλυση τῶν ποικίλων ἐρμηνειῶν τῆς ἰσλαμικῆς αὐθεντικότητος στὸν ἰσλαμικὸ κόσμον βλ. γενικὰ Κ. Dwyer, *Arab Voices καὶ εἰδικότερα τοῦ ἰδίου, “Universal Visions, Communal Visions: Human Rights and Traditions”, Peoples Mediterraneens* 58-59 (1992), σσ. 205-220.

18. Βλ. γιὰ παράδειγμα J. Donnelly, ὁ.π., σ. 50, ὅπου ὁ συγγραφέας σταχυολογεῖ ἐνδεικτικὲς προσπάθειες μουςουλμάνων διανοητῶν νὰ ἐντοπίσουν τὴν προέλευση διαφόρων Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου ποὺ περιλαμβάνονται στὴν Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη γιὰ τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα στὴν par excellence ἰσλαμικὴ πηγὴ τῶν πάντων, τὸ *Κοράνιο*. Ἐπίσης βλ. σχετικὰ τὴν ἀνάλυση τῆς Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights*, ὁ.π., σσ. 86-89 γιὰ τὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς Οἰκουμενικῆς Ἰσλαμικῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου.

ήθικης¹⁹. Ασφαλώς, παρόμοιες αντιδράσεις δεν έκδηλώνονται μόνον από τον μουσουλμανικό κόσμο αλλά και ευρύτερα, καθώς διάφορες πλευρές ένοχλούνται από την υπερβολική προβολή (ή έπιβολή) τής δυτικής προελεύσεως δικαιωμάτων, αρχών και αξιών. Μάλιστα, ή σχετική κριτική φθάνει στο σημείο να χαρακτηρίζει ακόμη και την Οίκουμενική Διακήρυξη ως άσχετη με τα ούσιαστικά προβλήματα του Τρίτου Κόσμου²⁰. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και ή ρητορική από την πλευρά των μουσουλμάνων –και όχι μόνον– ότι ή συζήτηση για τα Δικαιώματα του Άνθρώπου έμπεριέχει και μία ύποδορία αντι-θρησκευτική διάσταση που έκδηλώνεται σε κάθε ευκαιρία²¹. Έπομένως γι' αυτόν και μόνο τον λόγο δεν μπορούν, κατά την αντίληψή τους, να γίνουν αποδεκτά από τον μουσουλμανικό κόσμο.

Όστόσο, άπολύτως καθοριστικής σημασίας είναι το γεγονός ότι ό μουσουλμανικός κόσμος χαρακτηρίζεται από ευρύτατη πολυφωνία και άπουσία όποιασδήποτε ούσιαστικής μορφής συντονισμένης και καθολικής άποδοχής έκπροσώπησης. Η πραγματικότητα αυτή βέβαια –ισχύει λιγώτερο ή περισσότερο για όλες τις μεγάλες θρησκείες– άναδεικνύει πολλές και σημαντικές έσωτερικές διαφοροποιήσεις στις μουσουλμανικές χώρες σε θρησκευτικό, κοινωνικό, πολιτικό αλλά και οικονομικό επίπεδο. Συγχρόνως οι πολυποίκιλες αυτές –πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές– διαφορές άνατροφοδοτούν κατά κάποιο τρόπο και άναπροσανατολίζουν την ίδια τή θρησκεία του Ίσλάμ²², διαμορφώνοντας ως άποτέλεσμα σε σημαντικό βαθμό τις πολλές διαφορετικές ισλαμικές θέσεις άναφορικά με τα Δικαιώματα του Άνθρώπου²³.

19. Βλ. ένδεικτικά παραδείγματα παρόμοιων προσπαθειών J. Vincent, *ό.π.*, σσ. 37-38.

20. Ο J. Donnelly, *ό.π.*, σ. 60, άναφέρει σαφέστατα για την Οίκουμενική Διακήρυξη ότι είναι “inapplicable and irrelevant to contemporary Third World problems and needs”, άκριβώς λόγω τής «δυτικής» προέλευσής τής.

21. Βλ. συνοπτικά τή σχετική έπιχειρηματολογία στο: M. Baderin, *International Human Rights and Islamic Law*, έκδ. Oxford University Press, Oxford 2003, σ. 13.

22. Πολύ εύστοχα συνοψίζει ή Katerina Dalacoura, *Islam, Liberalism and Human Rights*, έκδ. I. B. Tauris, London 2007, σ. xi: “...Islam –and hence the relationship between Islam and human rights, and the prospects of an Islamic liberalism– is shaped by the economic, political and social circumstances in which it finds itself, and that it has no independent existence from these circumstances”.

23. “The Islamic tradition is but one factor among many that influence how Muslims react to human rights... Many Muslims –although certainly not all– associate human

Ὡς συνέπεια λοιπόν, ὅποιεσδήποτε προσπάθειες ἀνάδειξης μιᾶς κοινῆς «ἰσλαμικῆς» θέσης εἶναι καταδικασμένες νὰ ἀποτύχουν. Στὶς δεκάδες ἰσλαμικὲς χῶρες ὑπάρχουν διάφορα πολιτικά, νομικά καὶ κοινωνικὰ συστήματα²⁴, ἐνῶ καὶ σὲ ἐπίπεδο θρησκείας καταγράφονται –ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο μεγάλους κλάδους, τοὺς σουνίτες καὶ τοὺς σίιτες– ἀρκετὲς ἄλλες τάσεις. Ἐπίσης, σημαντικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὸν δυτικὸ κόσμον εἶναι καὶ ἡ ἐνεργὴ δραστηριοποίηση ἀκαδημαϊκῶν φορέων ποὺ ἐπισήμως διατυπώνουν νομικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐρμηνεῖς-παρεμβάσεις, ὅπως τὸ φημισμένο πανεπιστήμιον τοῦ al-Azhar στὸ Κάιρο. Αὐτοὶ ἀπευθύνονται σὲ ὅλους τοὺς μουσουλμάνους, καλώντας τους νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὶς ἀποφάσεις τους ἀξάνοντας τὴν πολυφωνία μεταξὺ τῶν ἰσλαμικῶν κρατῶν, ἀρχῶν ἀλλὰ καὶ διανοουμένων²⁵.

Τέλος, σημαντικὴ μερίδα μουσουλμάνων διαφοροποιοῦνται καὶ δὲν ἀποδέχονται ἄκριτα ὅποιεσδήποτε ἰσλαμικὴ ρητορικὴ περὶ προστασίας τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου μὲ ὅρους καὶ προϋποθέσεις ποὺ καθορίζονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ Κοράνιο καὶ τὴ sharī'a. Μάλιστα, κατὰ καιροὺς ἔχει διαμορφωθεῖ πληθώρα «ἰσλαμικῶν» κειμένων, θέσεων, κινήματων, ομάδων ἢ δασκάλων μὲ πολιτικό, κοινωνικὸ ἢ ἄλλο πρόσημο, πρόσωπο ἐκσυγχρονιστικό, μαρξιστικό, φιλελεύθερο, ἐκφράσεις ἀκραίες, ἥπιες, ριζοσπαστικὲς κ.λπ.²⁶.

rights with Western attempts to dominate the Middle East... Thus, some of what appears to be an Islamic reaction against human rights, perceived as an artifact of secular Western culture antithetical to Islam, may actually be part of a broader pattern of resistance to Western hegemony and to the unsettling transformations that Muslim societies undergoing", Ann Elizabeth Mayer, *ὅ.π.*, σ. 75.

24. Ὅπως σχολιάζει ὁ Fr. Halliday, "There are over fifty Muslim states in the world, with a variety of legal and political systems, and there is no single body, political or religious, that speaks for the Muslim world as a whole... What we have is a range of bodies, some political, some juridical, some academic, such as the al-Azhar University in Cairo, which interpret law and tradition as they see fit and which appeal to all Muslims to follow them", "Relativism and Universalism", *ὅ.π.*, σ. 155.

25. "Contemporary Muslim opinion is far too divided to provide a basis for making general pronouncements regarding where Islam stands on rights", Ann Elizabeth Mayer, *ὅ.π.*, σ. 35.

26. Γιὰ παράδειγμα, ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ περιπτώσεις τῶν μεγάλων μουσουλμάνων διανοητῶν Qutb καὶ Mawdūdī, οἱ ὅποιοι ὁραματίζονταν ἕναν ἰδιότυπο «λενινισμό μὲ ἰσλαμικὸ μανδύα», ἀλλὰ βέβαια καὶ τοῦ al-Bannā', ὁ ὅποιος γοητευτὰν ἰδιαιτάτα ἀπὸ τὸ ναζιστικὸ ἰδεολόγημα· βλ. διεξοδικὰ Μ. Μαριόρα, *Ἰσλαμικὸς*

3. Ἡ διασφάλιση τῶν Δ.Α. ἐντὸς τῆς ἰσλαμικῆς umma καὶ ὄχι ἡ ἀτομικὴ κατοχύρωσή τους: τὸ κανονιστικὸ πλαίσιο τῆς sharī'a

Σὲ κάθε περίπτωση θὰ πρέπει νὰ γίνεи κατανοητὸ ὅτι στὸ Ἰσλάμ μᾶλλον κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψη περὶ δικαιωμάτων γενικά, συνολικά ἐνταγμένων στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς κοινότητάς²⁷, τῆς ἰσλαμικῆς umma καὶ ὄχι τόσο ὡς ἀτομικὰ δικαιώματα²⁸ κάθε ἀνθρώπου χωριστά. Ἡ κατάσταση αὐτὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὸ κανονιστικὸ πλαίσιο τῆς sharī'a, γεγονός πού περιπλέκει σημαντικὰ τὴ συζήτηση περὶ Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Ἀπὸ τίς σημαντικότερες παραμέτρους πού πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν εἶναι ὅτι ἡ sharī'a μπορεῖ κατὰ περίπτωση νὰ ἀναφέρεται, νὰ ἐμπνέει ἢ νὰ κυριαρχεῖ στὰ Συντάγματα καὶ τὰ νομικὰ συστήματα τῶν μουσουλμανικῶν κρατῶν, ἀλλὰ στὴν οὐσία δὲν ὑπάρχει κοινὸ σύστημα διοίκησης τοῦ Κράτους καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου.

Ὡς ἀποτέλεσμα, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς sharī'a διαφοροποιεῖται ἀπὸ κράτος σὲ κράτος ἀνάλογα μὲ τίς πολιτικές, νομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν, αὐξάνοντας τὴν πολυφωνία στὴ συζήτηση καὶ προστασία τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου²⁹. Οἱ πιὸ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις πού ἀποδεικνύουν περὶτρανα τὸ παραπάνω συμπέρασμα εἶναι οἱ πολὺ διαφορετικὲς θέσεις τῶν ἰσλαμικῶν κρατῶν ὡς πρὸς τὴ θέση τῆς γυναίκας, τὴν ἰσότητα τῶν φύλων, τίς θρησκευτικὲς ἐλευθερίες καὶ ἀσφαλῶς τὸν

Ριζοσπαστισμός... ὁ.π., σσ. 131-231, ὅπου καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

27. Ἀκριβῶς γιὰ τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ διάσταση πού θέλει τὸν μουσουλμάνο ὡς κύτταρο τῆς ἰσλαμικῆς κοινωνίας νὰ λειτουργεῖ ἀποκλειστικὰ ἐντὸς τοῦ σώματός της καὶ νὰ ὀλοκληρώνεται ὡς πιστὸς μόνο μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο βλ. τὸ ἀξεπέραστο ἔργο τοῦ L. Rosen, *The Anthropology of Justice: Law as Culture in Islamic Society*, ἐκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1989, ὅπου καὶ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία.

28. Ὁ J. Donnelly, "Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights", *The American Political Science Review* 76, 2 (1982), σ. 306, ἀναφέρει ὅτι στὴν οὐσία δὲν πρόκειται γιὰ ἀτομικὰ δικαιώματα κάθε ἀνθρώπου ἀλλὰ γιὰ ὑποχρεώσεις ὅλων τῶν μουσουλμάνων ἀπέναντι στὸν Ἄλλο, ὥστε τελικὰ νὰ διασφαλίζεται ἡ δικαιοσύνη στὴν ἰσλαμικὴ umma. Γιὰ τὴ σχέση δικαιωμάτων-ὑποχρεώσεων στὸν δυτικὸ νομικὸ πολιτισμὸ καὶ τὴ σχετικὴ παράδοση πού διαμορφώθηκε βλ. εἰσαγωγικά J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, ἐκδ. Oxford University Press, Oxford 1980, σσ. 205-210.

29. Γιὰ τὰ προβλήματα πού προκαλεῖ αὐτὴ ἡ πολυδιάσπαση βλ. σχετικὰ A. A. An-Na'im – Fr. Deng, (ἐπιμ.), *Human Rights in Africa: Cross-Cultural Perspectives*, ἐκδ. Brookings Institution, Washington 1990, σσ. 358-359.

ισλαμικό ριζοσπαστισμό. Για τὰ θέματα αὐτὰ ἀναδεικνύεται πληθώρα διαφορετικῶν ἔως καὶ ἀντικρουόμενων μερικῆς φορῆς ἀποφάσεων, ρυθμίσεων κ.λπ. μεταξύ τῶν ἰσλαμικῶν κρατῶν.

4. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸ Ἰσλάμ: οἱ προϋποθέσεις

Ἀκόμη ἀκριβέστερα, ὅλα τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου καὶ εἰδικὰ αὐτὸ τῆς ἐλευθερίας στὸ Ἰσλάμ παραχωροῦνται, προσδιορίζονται, προστατεύονται καὶ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀλλάχ³⁰, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ *par excellence* ἐγγυητὴς τους λόγω τῆς ἀγάπης του γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει, δρᾷ καὶ ἀναπτύσσεται ὡς δοῦλος τοῦ Ἀλλάχ, κατάσταση ποῦ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἐπιλέγει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ μάλιστα αἰσθάνεται πολὺ ὠραία μὲ αὐτὴν. Ἄλλωστε, αὐτὸ ἀποκαλύπτει τὸ *Κοράνιο*³¹, προσθέτοντας βέβαια τὴν ὑπακοὴ στὸν Προφήτη καὶ στοὺς ἄρχοντες: «Ἦ! Σεῖς ποῦ πιστεύατε! Ὑπακούετε στὸν Ἀλλάχ κι ὑπακούετε τὸν Ἀπεσταλμένο καὶ σὲ ὅσους, ἀνάμεσά σας,

30. Ὅπως συνοψίζει ὁ A. A. Said, “Precept and practice of human rights in Islam”, *Universal Human Rights* 1 (1979), σ. 63: “The essential characteristic of human rights in Islam is that they constitute obligations connected with the Divine and derive their force from this connection. Human rights exist only in relation to human obligations”.

31. Στὴν οὐσία περιορίζουμε τὴν προσέγγισή μας σχετικὰ μὲ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου στὸ Ἰσλάμ ἀποκλειστικὰ στὸ *Κοράνιο*, τὴ μοναδικὴ καὶ ἀνυπέρβλητη πηγὴ τοῦ Ἰσλάμ. Ὡστόσο, ἡ συζήτηση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου –ἀσφαλῶς καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία του– ἐπεκτείνεται τόσο στὴ *sunna* τοῦ Προφήτη ὅσο καὶ στὰ κείμενα τῶν μεγάλων μουσουλμάνων θεολόγων καὶ φιλοσόφων. Γιὰ παράδειγμα οἱ Abū al-Hasan al-Ash‘arī (873-935 μ.Χ.), Muhammad ibn ‘Abd al-Karīm ash-Shahrastānī (1086-1158 μ.Χ.), Abu‘l-Barakāt Hibat Allah ibn Malkā al-Baghdādī (1080-1164 μ.Χ.), ibn ‘Arabī (1165-1240 μ.Χ.), Jalāl ad-Dīn Mohammad Rūmī (1207-1273 μ.Χ.) ἀσχολήθηκαν διεξοδικὰ μὲ ζητήματα ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐλεύθερης ἐπιλογῆς, προορισμοῦ κ.λπ. Ὅμως ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς ἡ διερεύνηση τῶν ἀχανῶν αὐτῶν περιοχῶν θὰ μᾶς ἔθετε ἐκτὸς τῶν περιορισμένων ὁρίων ἐνὸς ἄρθρου. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴ μελέτη τοῦ Γρ. Ζιάκα, «Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ κακοῦ εἰς τὸν μεταγενέστερον ἰσλαμικὸν μυστικισμὸν», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.*, ΙΗ’ (1973), σσ. 5-73. Ὁ συγγραφέας μελετᾷ τὴ σχέση μεταξύ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ τῆς «θεοδικίας» ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς διδασκαλίας τῶν ibn ‘Arabī καὶ Jalāl ad-Dīn Mohammad Rūmī.

έχουν εξουσία πάνω σας»³². Ο πιστός οφείλει υπακοή όχι γενικά και άκριτα στους κυβερνώντες αλλά μόνο στους καλούς και άριστους ηγέτες, επειδή άκριβώς αυτοί επιβάλλουν τον νόμο του Άλλάχ, διασφαλίζοντας την εφαρμογή του από όλους³³, ενώ έχει άδιαπραγμάτετο δικαίωμα άκρόμη και να επαναστατεί ενάντια στον άδικο³⁴, ό όποιος τελικά καταντᾶ ψευδεπίγραφος, κατ' όνομα μόνο μουσουλμάνος.

Αυτή άκριβώς ή διάσταση συχνά ξενίζει τον σύγχρονο άνθρωπο, ό όποιος λειτουργεί με αυστηρό πλαίσιο αναφοράς την άτομική ελευθερία του. Στην άτομική ελευθερία θα πρέπει να υποτάσσονται όλα με ανελαστικό κριτήριο την άτομική επιλογή, πράξη και συμπεριφορά κάθε ανθρώπου, έφ' όσον βέβαια δέν βλάπτεται ή ελευθερία άλλου ανθρώπου. Υπό αυτή την έννοια λοιπόν μοιάζει παράδοξο ό πιστός μουσουλμάνος να βιώνει την ελευθερία του μόνον όταν παραδίδεται άπόλυτα στον Άλλάχ και υποτάσσεται τυφλά στο θέλημά Του. Με ποιόν τρόπο δηλαδή προκύπτει ή ελευθερία του πιστού, άποκλειστικά όταν ικανοποιηθεί πλήρως ή συνθήκη τής υποταγής του στον Άλλάχ; Τότε ό μουσουλμάνος άπελευθερώνεται άπό κάθε είδους δουλεία που επιβάλλουν οι άνθρωποι σε άλλους ανθρώπους, όταν παραιτηθεί άπό όποιεσδήποτε ανθρώπινες δεσμεύσεις³⁵ (έξουσία, πολιτική, χρήματα, πάθη κ.λπ.) και παραδοθεί στον Άλλάχ. Στην ουσία πρόκειται για την άπόλυτη πνευματική ελευθερία άπό την όποία προκύπτουν όλες οι άλλες μορφές ελευθερίας.

32. Κοράνιο, 4, 59. Χρησιμοποιούμε την έλληνική έκδοση του Κορανίου του Συγκροτήματος του Βασιλιά Φάχντ για την Έκτύπωση του Ίεροϋ Κορανίου, Μεδίνα-Σαουδική Άραβία, επειδή, παρά τις άτέλειες που έχει, είναι ή μόνη στα έλληνικά με έγκριση μιᾶς ισλαμικής χώρας.

33. Βλ. B. Lewis, *Islam*, έκδ. Gallimard, Paris 2005, σ. 831.

34. Όπως αναφέρει ό J. P. Piscatori, "Human Rights in Islamic Political Culture", στό: K. Thompson, (έπιμ.), *The Moral Imperatives of Human Rights: A World Survey*, έκδ. University Press of America, Lanham 1980, σ. 143.

35. Όπως εϋστοχα παρατηρεί ή Patricia Crone για τους μουσουλμάνους και την ελευθερία ή τή σκλαβιά τους: "The choice as they saw it was not between slavery and freedom, but . . . between slavery to other human beings and slavery to God", *God's Rule*, έκδ. Columbia University Press, New York 2005, σ. 315. Η συνειδητή λοιπόν ύποταγή στον Άλλάχ ταυτίζεται με την άπόλυτη πνευματική ελευθερία μακριά άπό κάθε είδους ανθρώπινη ύποδούλωση.

Ειδικὰ στὸ *Κοράνιο* ἀναδεικνύεται κυριώτατα καὶ μὲ κάθε τρόπο ἡ παντοδυναμία καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἀλλάχ, ὁ Ὅποιος διοικεῖ τὸν κόσμο ὀλόκληρο –ἀσφαλῶς καὶ τὰ ἀνθρώπινα– μὲ ἀπόλυτη, «θεϊκὴ» δικαιοσύνη. Συγχρόνως βέβαια ἀποτυπώνεται ἡ πλήρης, ἄνευ ὄρων ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸν Θεό, χωρὶς ὡστόσο νὰ κυριαρχεῖ ἡ μοιρολατρία, ὁ φαταλισμὸς ἢ ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου³⁶. Πολὺ εὐστοχα ὁ W. M. Watt διερευνᾷ διεξοδικά³⁷ τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ *Κορανίου* καὶ τοῦ προἰσλαμικοῦ ἀραβικοῦ φαταλισμοῦ/μοιρολατρίας κ.λπ., ἀποδεικνύοντας ὅτι τελικὰ ἡ κορανικὴ θέση ἦταν περισσότερο οὐδέτερη σὲ σχέση μὲ τὴν παγιωμένη καὶ σὲ ὀρισμένο βαθμὸ στερεοτυπικὴ ἀντίληψη περὶ κυριαρχίας τῆς μοιρολατρίας στὸ Ἰσλάμ. Ἡ τυφλὴ ὑποταγὴ στὸ πεπωμένο ἴσχυε ἀπόλυτα κατὰ τὴν προἰσλαμικὴ ἐποχὴ, ἐνῶ τὸ Ἰσλάμ προσέφερε, ὅπως θὰ δοῦμε, στὸν μουσουλμάνο τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς ὡς ἀπόρροια τῆς ἀγάπης τοῦ Ἀλλάχ γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Κατὰ τὴν ἰσλαμικὴ ἀντίληψη λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος ἀμέσως μόλις παραδοθεῖ στὸν Ἀλλάχ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀνθρώπινη δουλεία, δέσμευση, ἐξάρτηση κ.λπ., ἀφοῦ δὲν ὑπακούει κανέναν «ἀτελεῖ» ἄνθρωπο, ἀλλὰ λογοδοτεῖ ἀπευθείας στὸν ἴδιο τὸν Θεό, ὁ Ὅποιος βέβαια εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ κάθε ἄνθρωπο σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Τὴν κατάσταση αὐτὴ ἀποτυπώνει ἄριστα ἡ φράση: «Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου σταματᾷ ἐκεῖ πού ξεκινᾷ ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀλλάχ»³⁸. Σὲ καμμία περίπτωση δὲν πρέπει νὰ προκαλεῖ ἐντύπωση τὸ φαινομενικὰ ἀντιφατικὸ γεγονός τῆς ἐλευθερίας πού βιώνει ὁ πιστὸς μουσουλμάνος μὲσω τῆς ὑποταγῆς του στὸν Ἀλλάχ καὶ τὸ θέλημά Του.

Ἄλλωστε, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἰσχύει γιὰ παράδειγμα καὶ στὸν χριστιανισμό, ὅπου ὁ ἄνθρωπος νιώθει καὶ εἶναι ἐλεύθερος, ὅταν ζεῖ τὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός: «Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν

36. Γι' αὐτὴν τὴν τελευταία διάσταση τοῦ *Κορανίου*, ὅπου δὲν κυριαρχοῦν οἱ συγκεκριμένες ἔννοιες, βλ. ἀναλυτικὰ τὸ ἀξεπέραστο ἔργο τοῦ W. M. Watt, *Free will and predestination in early Islam*, ἐκδ. Luzac, London 1948.

37. W. M. Watt, ὁ.π.

38. E. Wenzel, «La destinée à travers l'islam», *Cahiers d'Occitanie*, No 49 (2011), σ. 64. Ἡ συγκεκριμένη διατύπωση παραφράζει προσφυσῶς τὴν γνωστὴ ἀρχὴ τοῦ Ἰμμάνουελ Κάντ: «ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐνὸς σταματᾷ ἐκεῖ πού ἀρχίζουν νὰ θίγονται τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων».

ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἢ ἐμὴ δικαία ἐστίν, ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός»³⁹. Ἐπομένως γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτὸ ὅτι καὶ στίς δύο θρησκείες οἱ πιστοὶ βιώνουν τὴν ἐλευθερία τους μόνο μέσα ἀπὸ τὴν υἰοθέτηση τῶν ἐντολῶν καὶ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ τους. Στὴν οὐσία δηλαδή ἡ ἐλευθερία τους κατακτᾶται ὅταν ἐγκαταλείψουν τὴ δική τους θέληση ἢ ἐπιθυμία καὶ οἱ ἴδιοι ἐπιλέξουν νὰ ὑπακούσουν τὸν Θεὸ καὶ τὶς ἐντολὰς ποὺ τοὺς δίνει.

Εἰδικὰ στὸ Ἰσλάμ, ὁ Ἀλλάχ –μοναδικὸς νομοθέτης⁴⁰– ἔχει μὲ σαφήνεια καθορίσει τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο καλεῖται νὰ λειτουργήσῃ ὁ μουσουλμάνος. Μάλιστα εἶναι τόσο μεγάλη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὸν ἔχει ὀρίσει ὡς ἀντιπρόσωπό Του στὴ γῆ, μὲ ἀποκλειστικὰ δικαιώματα ἐπιλογῶν καὶ ἀποφάσεων μόνος αὐτὸς ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν πλάση. Τὸ Κοράνιο ἀναφέρει: «Κοίτα! Ὅταν ὁ Κύριός σου εἶπε στοὺς ἀγγέλους: “Ἐγὼ θὰ δημιουργήσω ἓνα τοποτηρητὴ στὴ γῆ”, ἐκεῖνοι ἀποκρίθησαν: “Μήπως θέλεις νὰ βάλεις σ’ αὐτὴ κάποιον, ποὺ θὰ τὴ βλάψῃ καὶ θὰ χύσει αἷμα –τὴ στιγμή ποὺ ἐμεῖς πανηγυρίζουμε τὸ μεγαλεῖο Σου καὶ Ἐσένα δοξάζουμε;” Κι ὁ Ἀλλάχ ἀπάντησε: “Ἐγὼ γνωρίζω ἐκεῖνο ποὺ σεῖς δὲν γνωρίζετε”»⁴¹. Ὅπως φαίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Ἀλλάχ εἶναι τόσο μεγάλη ποὺ προκαλεῖ τὴ δυσαρέσκεια καὶ τὸν φθόνο τῶν ἀγγέλων, καθὼς μόνο Αὐτὸς γνωρίζει γιατί ἀξίζει τόσο πολὺ ὁ ἄνθρωπος καὶ οὐδεὶς ἄλλος.

Ὅμως ὁ πιστὸς μουσουλμάνος ὀφείλει πάντοτε νὰ συνειδητοποιεῖ ὅτι μόνον ὁ Ἀλλάχ ἔχει ἀπόλυτα⁴² δικαιώματα, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἄνθρωποι ἀπολαμβάνουν συγκεκριμένα καὶ ὑπὸ προϋποθέσεις⁴³ δικαιώματα

39. *Ἰω.* 5,30 καὶ πρβλ. πληθώρα σχετικῶν χωρίων. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν ὀρθόδοξο χριστιανισμὸ εἶναι μεγάλη καὶ μόνο ἡ ἐπισκόπησή της θὰ μᾶς ἔθετε ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς ἐργασίας μας.

40. Γιὰ τὸν Ἀλλάχ ὡς μοναδικὸ νομοθέτη, τὴ «νομοθετικὴ» διάσταση τοῦ Μωάμεθ ποὺ τοῦ ἀνατίθεται ἀπευθείας ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα γιὰ τὴ σχέση Νόμου-Θρησκείας στὸ Ἰσλάμ βλ. Μ. Μαριόρας, *Ἰσλάμ, ὁ.π.*, σσ. 265-302. Γιὰ τὴ Νομοκρατία ἢ τὴ Θεοκρατία στὸ Ἰσλάμ βλ. Μ. Μαριόρας, *Ὁ Διάλογος*, 2014 (β), *ὁ.π.*, σσ. 335-348.

41. *Κοράνιο*, 2, 30.

42. Βλ. μετὰξὺ ἄλλων Μ. Tamadonfar, *The Islamic Polity and Political Leadership, Fundamentalism, Sectarianism and Pragmatism*, ἐκδ. West View Press Boulder 1989, σ. 128 καὶ πρβλ. J. P. Piscatori, *ὁ.π.*, σ. 142.

43. J. P. Piscatori, *ὁ.π.*, σ. 144.

πού ακριβώς προκύπτουν από την αδιαπραγμάτευτη ύποταγή τους στο θέλημά Του. Αυτά γίνονται καλύτερα αντιληπτά περισσότερο ως κοινωνικά καθήκοντα έντασσόμενα στην ισλαμική *umma*⁴⁴ στο πλαίσιο του ισλαμικού νόμου⁴⁵, όπως αναφέραμε.

Ός αποτέλεσμα, όλα τα Δικαιώματα του Άνθρώπου και η ελευθερία ειδικώτερα ικανοποιούνται στο πλαίσιο μιᾶς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, στοιχείο πολὺ έντονο στὸ Ἰσλάμ. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ ελευθερία στὸ Ἰσλάμ γίνεται αντιληπτὴ πρώτιστα ὡς πνευματικὴ δωρεὰ τοῦ Ἀλλάχ και γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν ελευθερία πού εισάγει και ὀριοθετεῖ ὁποιοσδήποτε νομοθέτης, πνευματικὸς ἡγέτης, διανοούμενος κ.λπ. Κατὰ τὴν ισλαμικὴ ἀντίληψη ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος μόνον ἐντὸς τῆς σχέσης του μὲ τὸν Ἀλλάχ, ἐνῶ ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ Αὐτὸν κατατᾶ δοῦλος τῶν παθῶν, τῶν ἀναγκῶν, τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κ.λπ.: καταλήγει δηλαδὴ νὰ ἐπιδιώκει ὅλα ὅσα τὸν δεσμεύουν σὲ μία κατάσταση συνεχοῦς ἐξάρτησης πού δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερα νὰ ἀρθεῖ πάνω ἀπὸ τὰ ἀσφυκτικὰ ὅρια τῆς ἀναγκαιότητας.

5. Ὅφεις ελευθερίας στὸ Κοράνιο

Ἔτσι λοιπὸν ὁ Ἀλλάχ, λόγω τῆς μεγάλης ἀγάπης Του γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τοῦ παραχώρησε τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς καθιστώντας τον ἱκανὸ νὰ ἐπιλέγει κάθε φορά μόνος του τὶς ἀποφάσεις, τὶς πράξεις και τὶς συμπεριφορές του⁴⁶. Τὸ Κοράνιο εἶναι κατηγορηματικὸ: «Μὰ τὴν ψυχὴ και Αὐτὸν πού τὴν ἔπλασε τέλεια! τὴν τελειότητα πού δόθηκε σὲ αὐτήν, και τῆς ἐνέπνευσε τὴν ἀνυπακοή της και τὴν ὑπακοή

44. Γιὰ τὴν ισλαμικὴ *umma*, τὶς διαστάσεις και τὴ σημαντικότητά της στὸ Ἰσλάμ βλ. Γερ. Μακρῆς, *Ἰσλάμ, Πεποιθήσεις, Πρακτικὲς και Τάσεις*, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2012, σσ. 149-192.

45. Βλ. γενικώτερα L. Rosen, ὁ.π., και εἰδικὰ σ. 74.

46. Στὸ Ἰσλάμ και κατ' ἐξοχὴν στὸ Κοράνιο δὲν ἐντοπίζονται *stricto sensu* οἱ ὅροι τοῦ αὐτεξουσίου ἢ τῆς ελευθερίας τῆς βούλησης, ὅπως αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται και γίνονται αντιληπτοὶ στὸν χριστιανισμό. Ἀντίθετα στὸ Ἰσλάμ εἶναι περισσότερο οἰκεία ἡ ἔννοια τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς και γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὴ χρησιμοποιοῦμε στὴ συζήτησή μας περὶ τῆς ελευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ κάθε εὐκαιρία αὐτὸ πού ἀναδεικνύεται ἰδιαίτερα εἶναι ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ στὴ ζωὴ, τὴ συμπεριφορὰ και τὶς πράξεις του.

της»⁴⁷. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τέλεια μὲ κύριο χαρακτηριστικό της τὴ δυνατότητα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς ὑπακοῆς ἢ ἀνυπακοῆς τοῦ θελήματος τοῦ Ἀλλάχ.

Μάλιστα, ὁ Ἀλλάχ ὡς Παντογνώστης καὶ Καρδιογνώστης γνώριζε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ὁ ἄνθρωπος συχνὰ θὰ ἐπέλεγε τελικὰ τὴν ἀνυπακοὴ ἀπέναντί Του. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ λόγω τοῦ ἀνυπέβλητου μεγαλείου Του, προίκισε τὸν ἄνθρωπο μὲ τέλεια ψυχὴ καὶ δυνατότητα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Ἀναμφίβολα ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸ σωστὸ καὶ δίκαιο ποὺ πρέπει νὰ πράξει, ὅμως ἐπιλέγει τὸ κακὸ καὶ ἄδικο μὲ τὴν εὐθύνη βέβαια νὰ βαρύνει τὸν ἴδιο κατὰ τὴν Τελικὴ Κρίση.

Ἡ δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς προσφέρθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸν ἄνθρωπο, ἀποδεικνύοντας περὶτρανα τὴν ἀγάπη Του γι' αὐτόν. Ὡστόσο, τὸ ἀνεκτίμητο αὐτὸ δῶρο τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς συνεπάγεται καὶ πολὺ μεγάλη εὐθύνη ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴ σωστὴ διαχείρισή του σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ τὰ ὑπόλοιπα δημιουργήματα ἀρνήθηκαν νὰ ἀναλάβουν παρόμοια εὐθύνη, ὅταν τοὺς προσφέρθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ. Τὸ Κοράνιο ἀναδεικνύει εὐγλωττα τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης ποὺ συνεπάγεται ἡ δυνατότητα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς: «Ἐχουμε προσφέρει τὴν Πίστη στοὺς οὐρανοὺς καὶ στὴ γῆ καὶ στὰ βουνά. Ἀλλὰ ἀρνήθηκαν –ἀπὸ φόβο σ' αὐτὴν νὰ τὴ φορτωθοῦν. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως τὴ φορτώθηκε γιατί ἦταν πολὺ ἄδικος καὶ ἀνόητος»⁴⁸. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀνόητο ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἀντιλήφθηκε τὴ δυσκολία τοῦ γεγονότος τῆς πίστεως –δηλαδὴ τοῦ Ἰσλάμ– ποὺ προϋποθέτει ἡ ἐλεύθερη ἐπιλογὴ καὶ ἴσως ἀπερίσκεπτα ἢ ἐπιπόλαια τὴν ἀποδέχθηκε.

Συγχρόνως δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς ὅτι ἡ πιθανὴ κατάχρηση ἢ ἀποτυχία ὀρθῆς διαχείρισης τῆς δυνατότητας ἐλεύθερης ἐπιλογῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ καὶ τελικὰ στὴν καταδίκη του κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως. Ἡ κορανικὴ διδασκαλία εἶναι ἀπολύτως σαφῆς ὅτι ὁ Ἀλλάχ γνωρίζει τὰ πάντα ἐκ τῶν προτέρων: «Κι ἔχει τὰ κλειδιὰ τοῦ Ἀοράτου, ποὺ Αὐτὸς μονάχα γνωρίζει. Γνωρίζει ὅ,τι ὑπάρχει στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα, καὶ οὔτε ἓνα φύλλο δὲν θὰ πέσει

47. Κοράνιο, 91, 7-8.

48. Κοράνιο, 33, 72.

χωρίς να τὸ ξέρει καὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας σπόρος στὸ σκοτάδι (ἢ στὰ βάθη) τῆς γῆς κι οὔτε κάτι τι τὸ φρέσκο ἢ τὸ ξερὸ ποὺ νὰ μὴν εἶναι τελείως γνωστὸ στὸν Ἀλλάχ στὸ *ξεκάθαρο Βιβλίο*»⁴⁹.

Ἐξίσου σαφὲς ὅμως εἶναι τὸ Κοράνιο καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς τῆς «ἀνταρσίας» ποὺ συχνὰ ἐπιλέγει ὁ ἄνθρωπος στρεφόμενος ἐνάντια στὸν Ἀλλάχ: «Καὶ ὁ λαὸς σου Τὸν διάψευσε παρ' ὄλο ποὺ εἶναι ἡ Ἀλήθεια. Πέες: “Δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ὑπεύθυνος γιὰ σᾶς”»⁵⁰. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἄλλωστε τὸ Κοράνιο προβλέπει τὴν τιμωρία ἢ τὴν ἀνταμοιβή τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιλογές ποὺ θὰ κάνουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τους: «Σὲ αὐτὴ τὴν Ἡμέρα κάθε ψυχὴ θὰ ἀνταμειφθεῖ μὲ ὅ,τι ἔχει κερδίσει. Καμιὰ ἀδικία δὲν θὰ ὑπάρχει αὐτὴ τὴν Ἡμέρα, πράγματι, ὁ Ἀλλάχ εἶναι ταχὺς στοὺς λογαριασμούς»⁵¹.

Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια λοιπόν, μοιάζει ἀντιφατικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπιλέγει ἀνάμεσα σὲ διαφορετικὲς ἐπιλογές, ἐνῶ ὁ Ἀλλάχ γνωρίζει τὰ πάντα καὶ ἔχουν προδιαγραφεῖ –θὰ λέγαμε– τὰ πάντα. Ὅμως ὁ Θεὸς δὲν θὰ παρέμβει στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μέχρις ὁ ἴδιος νὰ ἀποφασίσει νὰ ἀλλάξει τὴν ψυχὴ του σύμφωνα κάθε φορὰ μὲ τὴν ἐπιλογή του. Τότε καὶ μόνο τότε θὰ παρέμβει ὁ Ἀλλάχ: «... Ὁ Ἀλλάχ –βέβαια– ποτὲ δὲν θὰ ἀλλάξει τὴν κατάσταση ἑνὸς λαοῦ, ἂν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἀλλάξουν ὅ,τι εἶναι μέσα στὶς ψυχές τους...»⁵².

Ὅμως ἀκόμη καὶ μὲ αὐτὴ τὴν φαινομενικὴ ἀντίφαση ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς καὶ μάλιστα ὀφείλει νὰ ἐπιλέξει ἀκολουθώντας τὴν κορανικὴ διδασκαλία: «Καὶ τὸν καθοδηγήσαμε μέσα ἀπὸ τὶς δύο δημοσιές (τοὺς δύο δρόμους)– (τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Κακίας)»⁵³. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ δηλαδὴ προσφέρει στὸν ἄνθρωπο δύο διαφορετικὲς ὁδοὺς καὶ αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἐπιλέξει ἂν στὴ ζωὴ του θὰ ἀκολουθήσει τὸν δρόμο τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας. Τὸ ἴδιο βέβαια ἰσχύει καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου ὁ μουσουλμάνος ὀφείλει νὰ ἐπιλέξει μεταξὺ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνατότητας: ὅπως ἐπίσης ὀφείλει καὶ

49. Κοράνιο, 6, 59.

50. Κοράνιο, 6, 66.

51. Κοράνιο, 40, 17 καὶ πρβλ. 40, 19-20.

52. Κοράνιο, 13, 11.

53. Κοράνιο, 90, 10.

νά σκέπτεται, νά συλλογίζεται, ὥστε τελικὰ νά ἀντιλαμβάνεται, νά ἐπιλέγει καὶ νά κατανοεῖ τόσο τὸν ἑαυτό του ὅσο καὶ τὴν πλάση συνολικά: «Ἄς παρατηρήσει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τί εἶναι πλασμένος»⁵⁴.

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ «τέλεια ψυχὴ» παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους, θεμελιώνοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἰσότητά μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν κοινὴ προέλευση: «ᾠ! Ἄνθρωποι! Σεβαστεῖτε τὸν Κύριό σας, ποὺ σᾶς δημιούργησε ἀπὸ μία καὶ μόνο ψυχὴ (Ἀδάμ), κι ἀπ' αὐτὴ ἔπλασε τὴ σύντροφό της (Εὐά) κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δύο σκόρπισε –σὰν σπόρους– ἀμέτρητους ἄντρες καὶ γυναῖκες. Νὰ σέβετε τὸν Ἀλλάχ, ποὺ τ' ὄνομά Του ἀναφέρεται στ' ἀμοιβαία σας δίκαια αἰτήματα, καὶ σεβαστεῖτε τὴ συγγένεια μεταξὺ σας»⁵⁵. Ὁ Ἀλλάχ ἀντιμετωπίζει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἰσότιμα χωρὶς νά ἀναγνωρίζει καμμία ἀπολύτως ἀνωτερότητα ὁποιουδήποτε γιὰ κανένα λόγο. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ἡ ἀρετὴ καὶ μόνο μὲ βάση αὐτὴ προκρίνει ὁ Ἀλλάχ τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς κανένα ἄλλο προσὸν ἢ ἰδιότητα δὲν ἀξιολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ: «Βέβαια ὁ πιὸ τιμημένος ἀπὸ σᾶς στὰ μάτια τοῦ Ἀλλάχ εἶναι ὁ πιὸ ἐνάρετος ἀνάμεσά σας»⁵⁶.

Ἐπομένως οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἰσότιμοι καὶ ἐλεύθεροι μὲ μοναδικὸ περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας τους τὰ ἠθικὰ ὅρια ποὺ ὀριοθετοῦνται ἀπὸ τὸ Κοράνιο⁵⁷. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια στὸ Ἰσλάμ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται, τεκμηριώνεται καὶ ἀναπτύσσεται παράλληλα μὲ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς ποὺ μόνος ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει ἀπὸ ὀλόκληρη τὴ Δημιουργία. Ἐπίσης πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία γίνεται ἀντιληπτὸ στὸ Κοράνιο ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐφικτὰ

54. Κοράνιο, 86, 5.

55. Κοράνιο, 4, 1. Ἐπίσης στὸ ἴδιο πνεῦμα, «ᾠ! Ἐσεῖς οἱ ἄνθρωποι! Σᾶς ἔχουμε πλάσει ἀπὸ ἓναν (μόνο) ἄνδρα καὶ μία (μόνον) γυναῖκα, καὶ σᾶς κάναμε σὲ λαούς-ἔθνη καὶ Φυλές γιὰ νά ἀναγνωρίζει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο (κι ὄχι νά καταφρονεῖ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο)», Κοράνιο, 49, 13. Ὁ συγκεκριμένος στίχος ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον, διότι δὲν προσδιορίζει ποῖο φύλο δημιουργήθηκε πρῶτο –ἄνδρας ἢ γυναῖκα– ἀλλὰ ἀναφέρεται στὴ δημιουργία ζευγαριοῦ, ὅπως τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν στίχο: «Κι ἀπὸ τὰ σημάδια Του εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἔχει πλάσει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σας συζύγους γιὰ νά συγκατοικεῖτε μαζί τους», 30, 21. Πρὸβλ. καὶ 39, 6· 8, 58· 2, 195· 4, 36· 7, 32.

56. Κοράνιο, 49, 13.

57. Λεπτομερὴ παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῶν ἠθικῶν αὐτῶν ὄρων τοῦ Κορανίου βλ. διεξοδικὰ στὸ κομβικῆς σημασίας ἔργο μὲ πολλὰς ἐπανекδόσεις Τ. Izutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur'ān*, ἐκδ. Islamic Book Trust, Kuala Lumpur 2004.

ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ Ἄλλάχ κατὰ παραχώρηση ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ πράξει: «Κι ἂν ἦταν ἡ Ἐπιθυμία τοῦ Κυρίου σου, (τότε) ὅλοι θὰ πίστευαν... Καμιὰ ψυχὴ δὲν πρόκειται νὰ πιστέψει, παρὰ μόνο μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Ἄλλάχ»⁵⁸ καὶ μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη ἔμφαση: «Ἄλλὰ δὲν μπορείτε νὰ κάνετε τίποτε ἐκτὸς ἂν εἶναι θέλημα τοῦ Ἄλλάχ (ποῦ εἶναι) ὁ Κύριος τοῦ Σύμπαντος Κόσμου»⁵⁹.

Ἡ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιλέγει ἀποτυπώνεται ἀκόμη καὶ στὸ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ζητήματα, αὐτὸ τῆς πίστεως στὸν Ἄλλάχ: «Και πές: “Ἡ Ἀλήθεια πηγάζει ἀπὸ τὸν Κύριό σας”. Κι ἀφήστε ὅποιον θέλει, ἄς πιστέψει, κι ὅποιον θέλει ἄς τὴν ἀρνηθεῖ»⁶⁰. Ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὴν τὴν καθοριστικὴ, ἀνελαστικὴ περίπτωση τῆς πίστεως, ποῦ εἶναι τὸ ἀδιαπραγμάτετο προαπαιτούμενο γιὰ νὰ προσδιορισθεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς μουσουλμάνος καὶ τελικὰ νὰ σωθεῖ κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως⁶¹, εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξει ἂν θὰ πιστέψει ἢ ὄχι τὴν Ἀλήθεια τοῦ Ἄλλάχ. Ἀσφαλῶς καὶ ἡ εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς του θὰ βαρύνει τὸν ἴδιο.

Ἡ λέξις ἐλευθερία στὴν οὐσία δὲν ἀναφέρεται στὸ Κοράνιο παρὰ μόνο σὲ σχέση μὲ τὴν ἀπελευθέρωση σκλάβου, ἢ ὁποῖα θεωρεῖται σπουδαία ἀπόδειξη εὐσέβειας τοῦ πιστοῦ: «Εὐσέβεια δὲν εἶναι μόνο ... ἀλλὰ ... νὰ δίνει ἀπὸ τὴν περιουσία του ... γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν σκλάβων»⁶² καὶ «...Κι ἂν κανεῖς ἀπὸ τοὺς σκλάβους σας... ζητήσουν μὲ γραπτὴ αἴτηση τὴν ἐλευθερία τους (μὲ τίμημα) κάνετε τους αὐτὴ τὴ χάρη, ἂν ξέρετε ἀνάμεσά τους κανέναν ποῦ νὰ ἀξίζει αὐτὸ τὸ καλό»⁶³.

58. Κοράνιο, 10, 99-100.

59. Κοράνιο, 81, 29. Σὲ σχέση μὲ τὰ χωρία ποῦ ὑπερτονίζουν τὴν παντοδυναμία-κυριαρχία τοῦ Ἄλλάχ καὶ τὴν κατὰ παραχώρησή Του δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιλέγει βλ. καὶ 76, 29-30· 74, 56.

60. Κοράνιο, 18, 29.

61. Πρβλ. σχετικὰ καὶ τὸν πολὺ γνωστὸ στίχο: «Στὴ Θρησκεία δὲν ὑπάρχει καταναγκασμός», 2, 256, ἐνῶ ἀναλυτικὰ γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐλευθερίες στὸ Κοράνιο βλ. Μ. Μαριόρα, *Ἰσλάμ, ὁ.π.*, σσ. 229-264.

62. Κοράνιο, 2, 177. Πρβλ. καὶ 4, 92 σχετικὰ μὲ τὴν ὑποχρέωση ἀπελευθέρωσης ἐνὸς δούλου, ὅταν κατὰ λάθος μουσουλμάνος σκοτώσει μουσουλμάνο.

63. Κοράνιο, 24, 33.

Ὡστόσο, στὸ Κοράνιο κατοχυρώνονται καὶ προστατεύονται διάφορα εἶδη ἐλευθερίας, ὅπως μεταξὺ ἄλλων⁶⁴: α) Ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καὶ β) ἡ ἐλευθερία ἐπιλογῆς θρησκείας.

6. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης

Τὸ Κοράνιο ὄχι μόνον δὲν ἀπαγορεύει τὴν ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης⁶⁵, ἀλλὰ προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ συζητοῦν, νὰ διεκδικοῦν, νὰ ἐνστερνίζονται ἢ νὰ ἀπορρίπτουν ἰδέες, ἀφοῦ ὁ Ἄλλάχ ἐπιτρέπει νὰ ἐκφράζεται ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς: «Εἶπε (ὁ Ἄλλάχ): “ᾠ! Ἰμπλῖς! Τί σὲ ἐμπόδισε νὰ σκύψεις γονατίζοντας σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἔπλασα μὲ τὰ χέρια μου; Μήπως ἀπὸ ὑπεροφία; Ἡ μήπως ἐπειδὴ εἶσαι ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ στέκονται ψηλά;” Εἶπε (ὁ Ἰμπλῖς): “Εἶμαι ὁ καλύτερος ἀπὸ αὐτόν! Ἐμένα μὲ ἔπλασες ἀπὸ φωτιά, αὐτόν τὸν ἔπλασες ἀπὸ λάσπη”. (Εἶπε ὁ Ἄλλάχ): “Βγὲς ἀπὸ αὐτὴ τὴ συγκέντρωση, ἀποβάλλεσαι μὲ κατάρρα. Καὶ ἡ κατάρρα μου θὰ εἶναι πάνω σου μέχρι τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσης”. Εἶπε (ὁ Ἰμπλῖς): “Κυρίε μου: Δώσε μου ἀναβολή, μέχρι τὴν Ἡμέρα ποὺ οἱ νεκροὶ θὰ ἀναστηθοῦν”. Εἶπε (ὁ Ἄλλάχ): “Ἡ ἀναβολὴ σοῦ παραχωρεῖται. Εἶσαι –λοιπόν– ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν προθεσμία”»⁶⁶.

Ὁ Ἄλλάχ ἐπομένως παραχωρεῖ δικαίωμα ἐλεύθερης ἔκφρασης στὸν Ἰμπλῖς, παρὰ τὴν ἀνυπακοή ποὺ αὐτὸς ἐπέδειξε στὸ πρόσωπό Του ἀρνούμενος νὰ προσκυνήσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν φθόνο του, ὅταν αὐτὸ ρητὰ τοῦ ζητήθηκε. Ἐπιπλέον, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφρασθεῖ ἐλεύθερα ἐνώπιόν Του, ὁ Ἄλλάχ μὲ τὴ μεγαλοθυμία Του ἱκανοποίησε καὶ τὸ αἶτημα ποὺ Τοῦ ὑπέβαλε ὡς διεκδίκηση. Ὡς

64. Διερευνοῦμε τὰ δύο σημαντικώτερα, πιὸ ἐνδεικτικὰ εἶδη ἐλευθερίας ποὺ ἀναφέρονται στὸ Κοράνιο στὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας μας καὶ σὲ ἄλλη εὐκαιρία θὰ ἐπανέλθουμε συνολικώτερα.

65. Γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης βλ. διεξοδικὰ Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression in Islam*, ἐκδ. Islamic Texts Society, Cambridge 1997, ὅπου διερευνῶνται ὅλοι οἱ ὅροι καὶ οἱ προϋποθέσεις τῆς, ὅπως προκύπτουν τόσο ἀπὸ τὸ Κοράνιο ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἰσλαμικὴ παράδοση.

66. Κοράνιο, 38, 75-80. Βλ. καὶ 7, 13-18 μὲ σχεδὸν πανομοιότυπο περιεχόμενο.

αποτέλεσμα ό Ίμπλις κέρδισε χρόνο μέχρι την Ήμέρα τής Κρίσεως. Τό Κοράνιο έπιτρέπει την έλευθερη έκφραση⁶⁷, έστω κι αν ό Ίμπλις έχει φερθεϊ άδικα ή έχει παρακούσει τις σαφείς έντολές του Θεού κ.λπ. Έπομένως πολύ περισσότερο ό άνθρωπος έχει τό δικαίωμα να έκφράζεται έλευθερα, επειδή ακριβώς είναι ό πιό άγαπητός από όλους για τον Άλλάχ.

Ύπ' αὐτήν την έννοια τό Κοράνιο έκπλήσει περαιτέρω με την ισχυρή παρότρυνση του Άλλάχ στους ανθρώπους να άμφισβητήσουν τό ίδιο τό περιεχόμενο τής διδασκαλίας του, παρουσιάζοντας μία νέα σούρα με όμοιο –ή καλύτερο– περιεχόμενο: «Άν άμφιβάλλετε, σέ εκείνο που Έμεις άποκαλύψαμε τον δουλο Μας (τον Μωάμεθ) τότε παρουσιάσετε ένα Στάδιο (Σούρα) όμοιο με αυτά έδω και καλέστε, αν είστε ειλικρινείς τους μάρτυρες έκτός από τον Άλλάχ»⁶⁸. Ό Άλλάχ είναι άπολύτως βέβαιος για την άρτιότητα του Κορανίου, ώστε προκαλεί τους ανθρώπους να τό άμφισβητήσουν έκφράζοντας έλευθερα την άποφή τους με μόνη προϋπόθεση να την τεκμηριώσουν με άδιάσειστες άποδείξεις.

Όστόσο, ιδιαίτερη μνεία άπαιτείται για τους άνελαστικούς περιορισμούς που επιβάλλει τό Κοράνιο στην έλευθερία έκφρασης των πιστών υπό συγκεκριμένους όρους. Έτσι, πέρα από κάθε άμφισβήτηση άπαγορεύει ρητά στους πιστούς τή δημόσια ρητορική και διασπορά καθόβουλου λόγου ή, όπως θα λέγαμε σήμερα, τή δημόσια ρητορική μίσους (hate speech) άπέναντι σε άλλους ανθρώπους⁶⁹. Πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει τό Κοράνιο ότι ό Άλλάχ δεν άγαπά καθόλου τή διάδοση του κακού με δημόσιες όμιλίες: «Ό Άλλάχ δεν άγαπά να διαδίδεται τό κακό σε δημόσιες όμιλίες, έκτός από αυτό που του έχει γίνει άδικία. Γιατί ό Άλλάχ είναι Έκείνος που τά βλέπει και όλα τά άκούει»⁷⁰. Αντίθετα, ό Άλλάχ άνταμείβει όλους όσοι διαδίδουν την καλή πράξη και

67. Βλ. διεξοδικά Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression*, ό.π.

68. Κοράνιο, 2, 23. Βλ. και 10, 38 με σχεδόν πανομοιότυπο περιεχόμενο.

69. Για τους ήθικους περιορισμούς που ρητά επιβάλλει τό Κοράνιο στην έλευθερία έκφρασης βλ. συνοπτικά Μ. Η. Kamali, "Ethical Limits on Freedom of Expression with Special Reference to Islam", *Journal of Islamic Law and Ethics* (2014), σσ. 42-62. Ειδικότερα για τή ρητορική μίσους βλ. Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression*, ό.π., σσ. 167-171.

70. Κοράνιο, 4, 148.

δίδουν συγχώρηση στους άλλους: «Κι ἂν διαδίδετε τὴν καλὴ πράξη, ἢ τὴν ἀποκρύπτετε, ἢ συγχωρεῖτε τὸ κακό, ὁ Ἄλλάχ στα ἀλήθεια συγχωρεῖ τὶς ἁμαρτίες κι ἔχει δύναμη (στὴν ἐκδίκαση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν)»⁷¹.

Μὲ τὸν ἴδιο αὐστηρὸ τρόπο τὸ Κοράνιο ἐπιβάλλει μὲ ἔντονο ὕφος στοὺς πιστοὺς νὰ μὴν εἰρωνεύονται, νὰ μὴν συκοφαντοῦν ἄλλους ἀνθρώπους⁷² καὶ ἂν τὸ κάνουν νὰ μετανοήσουν ἄμεσα ἐπειδὴ διαφοροετικὰ θὰ καταντήσουν κακοποιοί: «ὦ! Ἐσεῖς ποὺ πιστεύετε! Ἴσως μὴν κοροϊδεύεται ἓνας λαός (ἀνδρῶν) ἀπὸ ἓναν (ἄλλο) λαό. Ἴσως νὰ εἶναι καλύτεροι (αὐτοὶ ποὺ κοροϊδεύονται) ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ (κοροϊδεύουν). Κι οὔτε στίς γυναῖκες (νὰ κοροϊδεύονται) ἀπὸ γυναῖκες. Ἴσως νὰ εἶναι καλύτερες (αὐτὲς ποὺ κοροϊδεύονται) ἀπὸ αὐτές (ποὺ κοροϊδεύουν). Καὶ μὴν συκοφαντεῖτε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ (προσβλητικὰ) παρανόμια (παρατσούκλια). Πόσο κακὸ νὰ γίνεῖ ὁ πιστὸς διαφθαρμένος ὅταν συκοφαντεῖ τὸν πιστὸ ἀδελφὸ του. Κι ὅποιοι δὲν σταματήσουν καὶ μετανιώσουν, αὐτοὶ εἶναι –πραγματικά– οἱ κακοποιοὶ ποὺ ἀδικοῦν»⁷³.

Πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία λοιπόν, τὸ Κοράνιο ἐπιτρέπει τὴν ἐλευθερία ἔκφρασης, ἀλλὰ ἀπορρίπτει σθεναρὰ⁷⁴ κάθε εἶδους συκοφαντία, ἐχθρική διάθεση, ψευδῆ κατηγορία, προσβολή, κατάρρα, βλασφημία ποὺ ἐκστομίζεται δημόσια ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ μουσουλμάνο ἢ μὴ. Ἀκόμη καὶ ἂν οἱ κατηγορίες εἶναι ἀληθινές⁷⁵, τὸ Κοράνιο φαίνεται νὰ καταδικάζει τὴν κακὴ προαίρεση καὶ τὴν καλλιέργεια μίσους, ἔχθρας καὶ γενικώτερα ἀρνητικῆς διαθέσεως ἐκ μέρους τῶν πιστῶν.

71. Κοράνιο, 4, 149.

72. Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις βλ. ἀναλυτικὰ Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression*, ὁ.π., σσ. 116-167.

73. Κοράνιο, 49, 11· πρβλ. καὶ 4, 148.

74. Γιὰ κάθε μία ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ἀπαγορεύσεις βλ. Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression*, ὁ.π., σσ. 166-258.

75. Γιὰ τὶς ἀληθινὲς κατηγορίες ποὺ δημοσιοποιοῦνται μὲ κακία, ἐχθρότητα ἢ μῖσος πρὸς τὸν ἄλλον πιστὸ βλ. τὰ σχόλια τοῦ Μ. Η. Kamali, *Freedom of Expression*, ὁ.π., σσ. 118-123.

7. Ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς πίστεως

Μὲ τὴν ἴδια σαφήνεια καὶ πολὺ ἐμφαντικὰ ὁ Ἀλλάχ παραχωρεῖ στὸ Κοράνιο τὸ δικαίωμα στοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιλέγουν ἐλεύθερα τὴ θρησκεία τους⁷⁶, ἀφοῦ σὲ κάθε λαὸ ἔχει προσφέρει ἀντίστοιχο θρησκευτικὸ νόμο καὶ διδασκαλία, ὥστε κάθε ἀνθρώπος νὰ ἐπιλέξει τὴ θρησκευτικὴ πίστη ποὺ ταιριάζει καλύτερα σὲ αὐτόν: «Καὶ στείλαμε σὲ σένα τὸ Βιβλίο μὲ τὴν ἀλήθεια, ἐπικυρώνοντας τὴ γραφὴ ποὺ ἦρθε πρὶν ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἡγεμονεύοντάς το μὲ ἀσφάλεια... Γιὰ κάθε ἕναν ἀνάμεσά σας, ὀρίσαμε ἕνα Θρησκευτικὸ Νόμο κι ἕνα Πρόγραμμα»⁷⁷. Βεβαίως, ἂν καὶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ παντοδύναμος Ἀλλάχ μποροῦσε πολὺ εὐκόλα νὰ ὀρίσει γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως τὴν ἴδια θρησκεία χωρὶς δικαίωμα ἐπιλογῆς, ἐν τούτοις τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ἐπιλέγουν καὶ ἀνάλογα νὰ δοκιμάζονται: «Ἄν τὸ ἤθελε ὁ Ἀλλάχ, θὰ σᾶς ἔκανε ὅλους ἕνα καὶ μόνο Ἔθνος, ἀλλὰ (τὸ Σχέδιό Του) εἶναι νὰ σᾶς δοκιμάσει πάνω σὲ ὅλα ὅσα σᾶς ἔστειλε»⁷⁸.

Στὸ ἴδιο πλαίσιο τὸ Κοράνιο συνεχίζει μὲ ἀκόμη πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο: «Κι ἂν ἦταν ἡ Ἐπιθυμία τοῦ Κυρίου σου, (τότε) ὅλοι θὰ πίστευαν, – ὅλοι ποὺ εἶναι πάνω στὴ γῆ! Τὸ Μήνυμά σου δὲν εἶναι νὰ ὑποχρεῶνεις τοὺς ἀνθρώπους (παρὰ τὴ θέλησή τους) νὰ πιστεύουν; Καμιὰ ψυχὴ δὲν πρόκειται νὰ πιστέψει, παρὰ μόνο μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Ἀλλάχ, ποὺ βάζει τὴν τιμωρία πάνω σὲ ἐκείνους ποὺ δὲν λογιέονται»⁷⁹. Μάλιστα, οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Προφήτης –ὁ σπουδαιότερος ἀνθρώπος ὅλων στὸ Ἰσλάμ– δὲν ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ ἐπιβάλλει στοὺς ἀνθρώπους τὴν πίστη: «Γιὰ αὐτὸ δῶσε τὸ Μήνυμα, γιὰτὶ ἐσύ εἶσαι μόνο γιὰ νὰ προειδοποιεῖς. Δὲν εἶσαι γιὰ αὐτοὺς ὁ ἐξουσιάζων»⁸⁰.

Πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ δὲν ἀποδέχεται ἀνελεύθερες ἀποφάσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ καταπίεση ἢ ἀπειλή, ἀλλὰ ἀναμένει

76. Γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐλευθερίες στὸ Ἰσλάμ καὶ τὴ συζήτηση τῶν σημαντικώτερων σύγχρονων Ἰσλαμικῶν Διακηρύξεων γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου βλ. ἀναλυτικὰ Μ. Μαριόρα, *Ἰσλάμ, ὁ.π.*, κυρίως σσ. 237-264 ἀλλὰ καὶ 163-190, ὅπου καὶ ἐκτενῆς βιβλιογραφία.

77. Κοράνιο, 5, 48.

78. Κοράνιο, 5, 48.

79. Κοράνιο, 10, 99-100· πρβλ. καὶ 10, 103-105.

80. Κοράνιο, 88, 21-22.

την ελεύθερη επιλογή τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴ μόνη σωτήρια ἀλήθεια, τὸ Ἰσλάμ. Τὸ Κοράνιο σαφέστατα κατοχυρώνει τὸ δικαίωμα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης τῆς θεϊκῆς διδασκαλίας: «Καὶ πές: “Ἡ Ἀλήθεια πηγάζει ἀπὸ τὸν Κύριό σας”. Κι ἀφήστε ὅποιον θέλει, ἄς πιστέψει, κι ὅποιον θέλει ἄς (τὴν) ἀρνηθεῖ...»⁸¹. Ἡ εὐθύνη ἀποδοχῆς ἢ ὄχι τῆς πίστεως βαρύνει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τὸν ἄνθρωπο, χωρὶς κανεὶς ἄλλος νὰ δύναται νὰ παρέμβει ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνατότητας ἐκτὸς τοῦ Ἀλλάχ, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀναμένει τὸν ἄνθρωπο νὰ ἔλθει αὐτοβούλως πρὸς Αὐτόν.

Ἄλλωστε, μὲ μεγάλη εὐκολία θὰ μπορούσε νὰ ἐξαφανίσει καὶ κάθε ἄλλον θεό: «Ἄν ἤθελε ὁ Ἀλλάχ, δὲν θὰ συνεταίριαζαν ἄλλους θεοὺς μαζί Του. Δὲν σὲ κάναμε (ᾧ Μουχάμμεντ) πάνω τους φύλακα κι οὔτε εἶσαι ὑπεύθυνος γιὰ αὐτούς»⁸². Πάλι ὁ Μωάμεθ δὲν εὐθύνεται γιὰ τὶς ἀποφάσεις τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ δὲν ἔχει ἐξουσία ἐπάνω τους. Σὲ κάθε περίπτωση τὸ Κοράνιο στὴν οὐσία ἐπιτρέπει τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία⁸³, κατοχυρώνοντάς την μὲ τὸν πασίγνωστο στίχο: «Στὴ θρησκεία δὲν ὑπάρχει καταναγκασμός»⁸⁴. Ὁ συγκεκριμένος στίχος σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς παραπάνω διασαφηνίζει ὅτι ὄχι μόνο καμμία θρησκευτικὴ πίστη δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ ὑπάρχει θρησκευτικὴ πολυφωνία, ὅπως ἀκριβῶς ὀρίζει καὶ ἐπιτρέπει ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ στὸ Κοράνιο⁸⁵.

81. Κοράνιο, 18, 29· πρβλ. καὶ 6, 104.

82. Κοράνιο, 6, 107.

83. Γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐλευθερίες καὶ ἀναλυτικὰ γιὰ τὴν ἀποστασία στὸ Ἰσλάμ βλ. τὸ σημαντικὸ ἔργο τῶν A. Saeed-H. Saeed, *Freedom of Religion, Apostasy and Islam*, ἐκδ. Ashgate, Aldershot 2004.

84. Κοράνιο, 2, 256.

85. Ὁ M. H. Kamali, “Freedom of Religion in Islamic Law”, *Capital University Law Review*, 21, 1 (1992), σ. 65, μὲ σαφήνεια ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὴ διαμορφωτικὴ περίοδο τοῦ Ἰσλάμ τὰ κορανικὰ χωρία κατοχυρώνουν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου νὰ πιστέψει ἢ ὄχι στὴ νέα θρησκεία καὶ στὸ μήνυμα τοῦ Προφήτη. Συγχρόνως, διάφορα χωρία τονίζουν ὅτι ὁ Προφήτης δὲν ἔχει καμμία ἐξουσία στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνο τοὺς μεταφέρει τὸ μήνυμα τοῦ Ἀλλάχ χωρὶς καμμία ἄλλη δέσμευση γι’ αὐτούς· βλ. μεταξὺ ἄλλων Κοράνιο, 88, 21· 10, 108· 27, 92 κ.λπ. Ἐπομένως, ὅποιαδήποτε ἐπιβολὴ σὲ θέματα πίστεως ἀκυρώνει τὸ ἴδιο τὸ νόημα τῆς πίστεως.

Ἵπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια τὸ Κοράνιο λειτουργεῖ προστατευτικὰ καὶ γιὰ τοὺς χώρους λατρείας τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἀπαγορεύοντας στὴν οὐσία τὴν καταστροφή τους, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ Ἀλλάχ δὲν ἐπιθυμεῖ τὸν βίαιο προσηλυτισμὸ ἀλλὰ τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογή τῶν ἀνθρώπων χωρὶς καταναγκασμὸ: «Εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχουν ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ἄδικο, γιὰ τὸν λόγο ὅτι εἶπαν: “Ὁ Κύριός μας εἶναι ὁ Ἀλλάχ”. Κι ἂν ὁ Ἀλλάχ δὲν περιορίζε μίαν μερίδα ἀνθρώπων μέσω μιᾶς ἄλλης, τότε θὰ καταστρέφονταν –ὅπωςδὴποτε– τὰ μοναστήρια, οἱ ἐκκλησίες, οἱ τόποι λατρείας τῶν (Ἰουδαίων) καὶ τὰ τζαμιά...»⁸⁶. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ ἐπομένως ἐμποδίζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ καταστρέφουν τοὺς χώρους λατρείας, ἐπειδὴ τοὺς ἔχει ἐπιτρέψει νὰ ἀκολουθοῦν διαφορετικὲς θρησκευτικὲς ὁδοὺς ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιλογή τους: «Ὅσοι ὅμως πίστεψαν (στὸ Κοράνιο) κι ὅσοι ἀκολούθησαν τὶς Ἰουδαϊκὲς Γραφές κι οἱ Χριστιανοὶ κι οἱ Σαββαῖοι κι ὅποιος ἄλλος πίστεψε στὸν Ἀλλάχ καὶ τὴν Ἐσχάτη Μέρα κι ἔκανε τὸ καλὸ, θὰ ἔχουν τὴν ἀνταμοιβὴ τοῦ Κυρίου τους. Σὲ αὐτοὺς δὲν θὰ ὑπάρχει οὔτε φόβος, οὔτε λύπη»⁸⁷. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως οἱ καλοὶ ἄνθρωποι θὰ ἀνταμειφθοῦν ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θρησκεία ποὺ εἶχαν ἐπιλέξει⁸⁸.

Ἐπιπλέον, θὰ πρέπει ὅλοι νὰ φέρονται σὲ ὅλους μὲ καλοσύνη καὶ δικαιοσύνη, ἀκόμη καὶ στοὺς ἀνθρώπους μὲ διαφορετικὴ πίστη, ἐφ' ὅσον βέβαια οἱ τελευταῖοι δὲν τοὺς ἐπιτίθενται: «Δὲν σᾶς ἀπαγορεύει ὁ Ἀλλάχ νὰ συμπεριφέρεστε μὲ καλοσύνη καὶ δίκαια σὲ αὐτοὺς ποὺ δὲν σᾶς πολεμοῦν γιὰ τὴν Πίστη (σας) κι οὔτε σᾶς βγάζουν ἀπὸ τὰ σπίτια σας. Γιατὶ ὁ Ἀλλάχ ἀγαπᾷ ὅσους συμπεριφέρονται δίκαια»⁸⁹. Ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ γιὰ τοὺς μουσουλμάνους εἶναι ἡ ἰδανικὴ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Ἀλλάχ ἐπιτρέπει τὴν ὑπαρξὴ διαφορετικῶν θρησκειῶν: «Λέγε (Ἦ Μουχάμμεντ)!: Ἦ! Ἐσεῖς ποὺ ἀρνεῖστε τὴν Πίστη! Δὲν λατρεύω

86. Κοράνιο, 22, 40.

87. Κοράνιο, 2, 62.

88. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ F. Rahman σχολιάζοντας τὸν στίχο 2, 62: “The Qur’an repeatedly recognizes the existence of good people in other communities –Jews, Christians, Sabaeans– just as it recognizes the people of faith in Islam”, *Major Themes of the Qur’an*, ἐκδ. University of Chicago Press, Chicago 2009, σ. 166.

89. Κοράνιο, 60, 8· πρβλ. καὶ 60, 7.

αὐτὸ ποὺ λατρεύετε, κι οὔτε λατρεύετε αὐτὸ ποὺ λατρεύω. Καὶ δὲν θὰ λατρεύω αὐτὸ ποὺ λατρέψατε, κι οὔτε ἐσεῖς θὰ λατρεύετε αὐτὸ ποὺ λατρεύω. Ἔχετε τὴ δική σας θρησκεία κι ἐγὼ ἔχω τὴ δική μου θρησκεία»⁹⁰.

Εἰδικὰ ἡ θρησκεία τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν χριστιανῶν ἀντιμετωπίζεται πολὺ θετικά στὸ γνωστὸ χωρίο: «Νὰ δηλώσετε: “Πιστέψαμε στὸν Ἀλλάχ καὶ σὲ ὅ,τι ἀποκάλυψε σὲ μᾶς (τὸ Κοράνιο) καὶ στὸν Ἄβραάμ, Ἰσμαήλ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ καὶ στὶς φυλές καὶ σὲ ὅ,τι δόθηκε στὸν Μωυσῆ καὶ τὸν Ἰησοῦ καὶ σὲ ὅ,τι δόθηκε σὲ ὅλους τοὺς προφῆτες ἀπὸ τὸν Κύριό τους. Δὲν κάνουμε καμιὰ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ὅποιονδήποτε ἀπὸ αὐτούς. Κι ἐμεῖς σὲ Αὐτόν (στὸν Ἀλλάχ) ὑποταχθήκαμε»⁹¹.

Μὲ σαφήνεια ἐπομένως τὰ συγκεκριμένα χωρία ἀναδεικνύουν τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἢ ἀνεκτικότητα ἀπέναντι σὲ ἀνθρώπους διαφορετικῆς θρησκευτικῆς πίστεως ὡς βασικὴ ὑποχρέωση τῶν μουσουλμάνων ἔναντι τοῦ Ἀλλάχ. Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸ Σχέδιο τοῦ Ἀλλάχ ὡς πρὸς τοὺς βαθύτερους λόγους ποὺ ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει τὴ θρησκευτικὴ ποικιλομορφία καὶ παραχωρεῖ στοὺς ἀνθρώπους τὸ δικαίωμα ἐλευθέρης ἐπιλογῆς. Ὡς ἀποτέλεσμα, ὁ μουσουλμάνος ὀφείλει ἀκόμη περισσότερο νὰ σεβαστεῖ μὲ ἀπόλυτο τρόπο –χωρὶς κανένα περιθώριο ἐλαστικῆς ἐρμηνείας ἢ παρέκκλισης– τὴ θεϊκὴ βούληση. Ἀκριβῶς λόγω τῆς ἐλευθερίας ἐπιλογῆς, ποὺ ἀπολαμβάνει ὁ ἄνθρωπος μὲ ἀπευθείας παραχώρηση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀλλάχ, κάθε μουσουλμάνος ὀφείλει νὰ ὑποταχθεῖ στὸ Σχέδιο τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀποδεχθεῖ τὸ ἴδιο δικαίωμα, τὴν ἐλευθερία ἐπιλογῆς, γιὰ κάθε ἄνθρωπο.

8. Ἐνδεικτικὲς ἐρμηνευτικὲς παραλλαγές

Μὲ βάση τοὺς παραπάνω στίχους τοῦ Κορανίου, ὁ σπουδαῖος Ἴρανὸς διανοητὴς καὶ μεταρρυθμιστὴς Ἄbdolkarim Soroush πιστεύει ὅτι ἴσως ὁ ἴδιος ὁ Ἀλλάχ ἐπιτρέπει τὶς πολλὲς καὶ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς

90. Κοράνιο, 109, 1-6.

91. Κοράνιο, 2, 136.

έκφράσεις, καθώς οποιαδήποτε θρησκευτική πίστη δύναται να εκφράζει μία «όψη τῆς ἀλήθειας»⁹², ἡ ὁποία θὰ ἀποκαλυφθεῖ πλήρως καὶ τελικὰ θὰ «ἀξιολογηθεῖ» μὲ τὴ σωτηρία τοῦ πιστοῦ. Στὸ ἴδιο πλαίσιο κινεῖται καὶ ὁ Τυνήσιος ἱστορικὸς Muhammad Talbi, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἄλλαχ παραχωρεῖ στοὺς ἀνθρώπους τὸ δικαίωμα ἐλευθέρης ἐπιλογῆς τῆς θρησκείας τους, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ συνεπάγεται μὲ «μυστήριο» τρόπο ὅτι πολλὲς φορές πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἐπιλέξουν τὸ Ἰσλάμ⁹³. Ἐπομένως, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐπιλέγουν τὸ Ἰσλάμ, ὀφείλουν νὰ τὸ κάνουν μὲ «πλήρη συνείδηση καὶ ἐλευθερία».

Σὲ καμμία περίπτωση βέβαια δὲν διαφεύγει τῆς προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ οἱ μουσουλμάνοι σὲ διάφορες ἱστορικὲς περιόδους κατακρεοῦργησαν πιστοὺς ἄλλων θρησκειῶν ἀλλὰ καὶ ἀντιφρονοῦντες μουσουλμάνους ἐξαπολύοντας διωγμοὺς μεγάλης ἔντασης, ὥστε νὰ διασφαλίσουν τὰ κακῶς ἐννοούμενα συμφέροντά τους, νὰ κατακτήσουν ἐδάφη ἢ ἀπλῶς ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀσπάζονταν τὸ Ἰσλάμ. Τὸ ἴδιο δυστυχῶς συμβαίνει ἀκόμη καὶ σήμερα, ὅταν ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς μὲ τὴ μορφή τοῦ ἰσλαμικοῦ ριζοσπαστισμοῦ καὶ τοῦ jihād⁹⁴ κατὰ τῶν ἀπίστων ἀλλὰ καὶ «ἀποστατῶν» μουσουλμάνων καταλήγει σὲ φρικιαστικὲς αἱματοχυσίες, ὅπως στὴν 11η Σεπτεμβρίου, στοὺς on camera ἀποκεφαλισμοὺς ἀθῶων ἀνθρώπων κ.λπ.

Ἰδιαιτέρα σκληρὴ τιμωρία στὸ Ἰσλάμ ἔχει ἡ ἀποστασία –irtidād⁹⁵ τῶν μουσουλμάνων ποὺ τιμωρεῖται ἀκόμη καὶ μὲ θάνατο, ἐπειδὴ θεωρεῖται πολὺ μεγάλη ἁμαρτία καὶ οὐσιαστικὰ καθιστᾶ ἀπαγορευτικὴ τὴν ἐπιλογὴ τῶν μουσουλμάνων νὰ ἀλλαξοπιστήσουν. Στὴν πραγματικότητα ὡστόσο δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας στίχος τοῦ Κορανίου ποὺ

92. A. Soroush, “Doctrine and Justification”, στό: *Reason, Freedom and Democracy in Islam, Essential Writings of ‘Abdolkarim Soroush*, ἐκδ. Oxford University Press, New York 2000, σ. 72.

93. M. Talbi, “Religious Liberty, A Muslim Perspective”, στό: L. Swidler (ἐπιμ.), *Religious Liberty and Human Rights in Nations and Religions*, ἐκδ. Hippocrene Books, Philadelphia 1986, σ. 178.

94. Γὰ τὸν ἰσλαμικὸ ριζοσπαστισμὸ καὶ τὸ jihād βλ. διεξοδικὰ Μ. Μαριόρας, *Ἰσλαμικὸς Ριζοσπαστισμὸς*, ὅ.π.

95. Γὰ τὴν ἀποστασία στὸ Ἰσλάμ καὶ τὶς ποικίλες ποινὲς ποὺ ἐπισύρει βλ. συνοπτικὰ Μ. Μαριόρας, *Ἰσλάμ*, ὅ.π., σσ. 244-247 καὶ διεξοδικὰ A. Saeed-H. Saeed, *Freedom of Religion*, ὅ.π.

νά επιβάλλει θανατική καταδίκη σε όποιον αλλάξοπιστήσει, ούτε όμως και οποιαδήποτε εγκόσμια τιμωρία⁹⁶, αφού η ποινή στην ουσία μεταφέρεται μετά θάνατον για να επιβληθεί από τον ίδιο τον Άλλάχ⁹⁷. Σταδιακά, η ισλαμική νομική παράδοση καθιέρωσε τη θανατική καταδίκη για κάθε αποστάτη, παρεκκλίνοντας έντυπωσιακά από την κορανική αποκάλυψη⁹⁸.

Έτσι λοιπόν, στο όνομα του Ίσλάμ οι φανατικοί αποσιωπούν τα παραπάνω ήπια, «ειρηνικά» χωρία και έμμοινα χρησιμοποιούν άλλα που προτρέπουν σε βίαιη συμπεριφορά κατά των απίστων κ.λπ., όπως για παράδειγμα το γνωστό χωρίο: «Πολεμάτε αυτούς που δεν πιστεύουν στον Άλλάχ, κι ούτε στην Έσχατη Ημέρα και δεν απαγορεύουν αυτό που απαγόρευσε ο Άλλάχ κι ο Απόστολός Του (Μουχάμμεντ) κι ούτε αναγνωρίζουν την αληθινή θρησκεία (ακόμη κι αν είναι) από το Λαό που του δόθηκε η Βίβλος μέχρις ότου δώσουν το φόρο ύποτελείας με έκουσια ύποταγή, κι (αίσθανθούν) τον έαυτό τους ταπεινωμένοι»⁹⁹.

Την ίδια βαρύτητα για το jihād έχει και ο λεγόμενος Στίχος του Ζίφους –āyat as-sayf που προτρέπει με ώμο τρόπο τους μουσουλμάνους να σκοτώνουν με κάθε μέσο τους απίστευτους, όπου τους βρίσκουν –αν και προβλέπει τη σωτηρία τους– έφ’ όσον άσπασθούν τη θρησκεία του Ίσλάμ: «Κι όταν οι απαγορευμένοι μήνες έχουν περάσει, τότε (πολεμάτε και) σκοτώνετε τους ειδωλολάτρες, όπουδήποτε κι αν τους βρείτε και συλλάβετε τους και πολιορκήστε τους και στήστε

96. Ο Μ. Η. Kamali μάλιστα προχωρά ένα βήμα παραπέρα αναδεικνύοντας το γεγονός ότι εκτός από το Κοράνιο ούτε ο Προφήτης είχε επιβάλει τη θανατική ποινή σε όποιονδήποτε αποστάτη: “The Qur’an prescribes absolutely no temporal punishment for apostasy, nor has the Prophet, peace be upon him, sentenced anyone to death for it”, Μ. Η. Kamali, *Islamic Law in Malaysia, Issues and Developments*, έκδ. Ilmiah Publishers, Kuala Lumpur 2000, σ. 209.

97. Βλ. λεπτομερή τεκμηρίωση Α. Saeed-H. Saeed, *Freedom of Religion*, ό.π., σσ. 51-87.

98. Α. Saeed-H. Saeed, *Freedom of Religion*, ό.π., σ. 51.

99. Κοράνιο, 9, 29· πρβλ. επίσης πολλά σχετικά χωρία όπως: 9, 30, 35· 15, 90-91· 33, 26· 57, 16· 59, 2-4· 98, 6· 2, 161· 191, 3· 4, 10· 8, 17. Για έδάφια που αναδεικνύουν τη μοναδικότητα και αποκλειστικότητα στην έπιλογή ένός λαού ή μίας ομάδας ανθρώπων βλ. π.χ. για τον λαό του Ίσραήλ Δευτ. 7, 6 και Ήσ. 45, 4· για την καταδίκη ή και καταδίωξη των «άλλων» βλ. π.χ. Ψάλμ. 43, 2-3· Ίερ. 5, 1-10· Έφ. 4, 17-19· Ψάλμ. 77, 55· 104, 44· 135, 21· Ήσ. 54, 1-3.

τους παγίδες με κάθε (πολεμικό) στρατήγημα. Ἄν ὅμως μετανιώσουν και διατηρήσουν τὴν τακτικὴ προσευχὴ και ἐφαρμόσουν τὴν (τακτικὴ) ἐλεημοσύνη, τότε ἀφήστε τους ἐλεύθερους. Γιατὶ ὁ Ἀλλάχ εἶναι Πολυεύσπλαχνος, Πολυεπιεικὴς»¹⁰⁰.

Ὅμως ὁ πράγματι σκληρὸς αὐτὸς στίχος στὴν οὐσία ἀκυρώνεται ἀπὸ τὸν ἀμέσως ἐπόμενος –πολὺ λιγώτερο γνωστό–, μετὸν ὁποῖο συνδέεται ἄρρηκτα και θὰ πρέπει πάντοτε νὰ μελετῶνται ἀδιάσπαστα: «Κι ἂν κανεῖς ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες σοῦ ζητήσῃ ἄσυλο, παραχώρησέ τού το, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀκούει τὰ Λόγια τοῦ Ἀλλάχ κι ἔπειτα συνόδεψέ τον (σὲ μέρος) ὅπου μπορεῖ νὰ ἔχει ἀσφάλεια. Κι αὐτό, γιατί εἶναι ἕνας λαὸς ποὺ ἀγνοεῖ»¹⁰¹. Τὸ Κοράνιο δηλαδὴ προτρέπει τοὺς μουσουλμάνους: α) νὰ προστατεύουν και νὰ παρέχουν ἄσυλο στοὺς εἰδωλολάτρες, οἱ ὁποῖοι τὸ ἐπιθυμοῦν, β) ἔπειτα νὰ τοὺς κηρύττουν τὴν ἀληθινὴ πίστη, τὸ Ἰσλάμ, και τέλος γ) ἐὰν δὲν ἐπιλέξουν νὰ ἀσπαστοῦν τὸ Ἰσλάμ, νὰ τοὺς συνοδεύουν σὲ ἀσφαλὲς μέρος. Τὸ Κοράνιο ὄχι μόνο δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἐπιθεση ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ἀλλὰ ἀντίθετα διασφαλίζει τὴν ἀκεραιότητά τους, ἐνῶ συγχρόνως περιορίζει τὴν προσηλυτιστικὴ ὑποχρέωση τῶν μουσουλμάνων ἀποκλειστικὰ και μόνο στὸ εἰρηνικὸ κήρυγμα.

Ὡστόσο ὑπάρχουν και ἄλλες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τόσο τῶν παραπάνω ὅσο και ἄλλων ἐξίσου ἐπιθετικῶν χωρίων¹⁰², ποὺ με μετριοπάθεια ἀπομειώνεται ἢ ἐχθρότητα πρὸς ἄλλους ἄνθρωπους και ἀναπροσανατολίζεται τὸ νόημα τῶν στίχων. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἐντάσσουν κάθε κείμενο στὸ ἱστορικὸ του συγκείμενο και στὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα κάθε στιγμῆς τῆς κορανικῆς ἀποκάλυψης¹⁰³. Διάφορα προκλητικὰ χωρία μίσους ἢ ἐπιθετικῶν διαθέσεων –κυρίως

100. Κοράνιο, 9, 5. Ὁ συγκεκριμένος στίχος –ὄχι ἀδικαιολόγητα βέβαια– προκαλεῖ ἐκ μέρους τῶν μὴ μουσουλμάνων τὴ μέγιστη ἀντίδραση και τὴν πιὸ σκληρὴ κριτικὴ κατὰ τοῦ Κορανίου καταλήγοντας στὸν συλλήβδην χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἰσλάμ ὡς τρομοκρατικῆς και βίαιης θρησκείας.

101. Κοράνιο, 9, 6. Βλ. γενικώτερα τὴν ἐπιθετικὴ ρητορικὴ ποὺ κυριαρχεῖ ἔως τὸν στίχο 35.

102. Βλ. μεταξὺ ἄλλων ὑπόσημ. 83 ἀλλὰ και Κοράνιο, 4, 89· 9, 12-14· 2, 244 κ.λπ.

103. Γιὰ τὶς διαφορὲς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν πρώτη, διαμορφωτικὴ ἐποχὴ τοῦ Ἰσλάμ στὴ Μεδίνα και τὴ Μέκκα και τὴ βαρύτητά τους βλ. ἐνδεικτικὰ: W. M. Watt, *Free will*, ὁ.π., και ἀναλυτικὰ ὅλα τὰ ἱστορικὰ ἔργα γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο.

ἀπὸ τὶς τελευταῖες χρονικὰ ἀποκαλύψεις τῆς περιόδου τῆς Μεδίνα–προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἀρνητικὲς συνθήκες ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ νεοσύστατη ἰσλαμικὴ *umma*¹⁰⁴. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀθέτηση τῶν ὄρων συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν νεοφώτιστων μουσουλμάνων καὶ διαφόρων ἀραβικῶν φυλῶν, οἱ κίνδυνοι ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Μωάμεθ καὶ οἱ πιστοὶ τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἄλλες παράμετροι διαμορφώνουν σαφέστατα ἐχθρικό κλίμα στὸ Κοράνιο γιὰ ὅλους αὐτούς.

Οἱ συγκεκριμένους συνθήκες ἀντικατοπτρίζονται πολὺ χαρακτηριστικὰ στὰ γνωστὰ χωρία ποὺ κατακεραυνώνουν ὅλους ὅσοι ἀθετοῦν τὰ συμφωνημένα: «Πῶς (μπορεῖ ἐκεῖ νὰ ὑπάρχει συνθήκη) ἐφόσον ἂν σᾶς νικήσουν δὲν σέβονται τὸ δεσμὸ οὔτε τῆς συγγένειας, οὔτε τὶς συμφωνίες; Σᾶς ἱκανοποιοῦν μὲ τά (ώραῖα λόγια) ἀπὸ τὰ χεῖλια τοὺς ἀλλὰ οἱ καρδιές τοὺς εἶναι ἐνάντιες. Οἱ πῶς πολλοὶ ἀπὸ αὐτούς εἶναι κακοῦθεις... Ἄν ὅμως παραβιάσουν τὸν ὄρκο τοὺς – μετὰ τῆ συνθηκολόγησή τοὺς– καὶ –χλευάσουν τὴν Πίστη σας– τότε, πολεμεῖστε τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἀπιστίας, γιατί δὲν κρατοῦν τὸν ὄρκο τοὺς, μήπως θὰ σταματήσουν. Μήπως δὲν θὰ πολεμήσετε ἓνα λαὸ ποὺ παραβίασε τοὺς ὄρκους (τῆς Πίστης) τοῦ καὶ συνωμότησε νὰ διώξει τὸν Ἀπόστολο, κι αὐτοὶ πρῶτοι ἄρχισαν τὴν ἐπίθεση ἐναντίον σας; Μήπως τοὺς φοβᾶστε; (Ἦχι βέβαια)! Τὸν Ἀλλάχ –εἶναι πιὸ δίκαιο– νὰ φοβᾶστε (περισσότερο) ἂν εἴστε Πιστοί!»¹⁰⁵.

Ὅμως εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ὅτι συχνὰ ἡ σκληρὴ, ἐπιθετικὴ αὐτὴ διάθεση ὀφείλεται στὴν ἀθέτηση τῶν συμφωνημένων ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν ἀραβικῶν φυλῶν ἢ ἄλλων ομάδων καὶ ὄχι κυριώτατα στὴ διαφορετικὴ θρησκεία. Ἄλλωστε ἡ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ πίστη σὲ πληθώρα περιπτώσεων δὲν φαίνεται νὰ λειτουργεῖ ὡς παράγοντας ἀντιπαλότητας, τοῦλάχιστον κατὰ τὴ διαμορφωτικὴ περίοδο τοῦ Ἰσλάμ. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐντάσσεται καὶ ὁ πολὺ γνωστὸς στίχος ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ φανατικοὶ ἰσλαμιστές, οἱ τρομοκράτες ἀλλὰ καὶ οἱ φιλειρηνικοὶ μουσουλμάνοι: «Καὶ νὰ πολεμᾶτε γιὰ χάρη τοῦ

104. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς ἢ θρησκευτικῆς ταυτότητας βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀρθρο τοῦ J. J. Collins, “Jewish Apocalyptic against its Hellenistic Near Eastern Environment”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 220 (1975), σσ. 27-36.

105. Κοράνιο, 9, 8, 12 καὶ 13.

Ἀλλάχ ὅσους σᾶς πολεμοῦν, ἀλλὰ νὰ μὴν ξεπερνᾶτε τὰ ὄρια, γιατί ὁ Ἀλλάχ δὲν ἀγαπᾷ τοὺς παραβάτες»¹⁰⁶. Οἱ φανατικοὶ τεκμηριώνουν τὸ jihād στὸ πρῶτο μισό τοῦ στίχου, ἀλλὰ ἀποσιωποῦν χαρακτηριστικὰ τὸ δεύτερο μισό, τὸ ὁποῖο εἰσάγει σαφέστατο περιορισμό. Ἀντίθετα, οἱ μετριοπαθεῖς μουσουλμάνοι ἀναδεικνύουν τὸ δεύτερο μισό, τεκμηριώνοντας τὸ ἀμυντικὸ jihād καὶ τὸν «δίκαιο» πόλεμο.

Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ συγκεκριμένος στίχος ἀντικατοπτρίζει τὸ ἐχθρικό κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε γιὰ τοὺς μουσουλμάνους στὴ Μεδίνα, παροτρύνοντάς τους νὰ ἀντισταθοῦν, τηρώντας ὡστόσο τὰ ὄρια καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς μετριοπάθειας. Ἀργότερα βέβαια οἱ συνθήκες καὶ τὰ δεδομένα¹⁰⁷ ἄλλαξαν καὶ ἡ θρησκευτικὴ πίστη ἀναδείχθηκε ἔντονα ὡς παράγοντας ἀντιπαλότητας, ἀκόμη καὶ ἐχθρότητας¹⁰⁸. Ἡ πολιτικὴ κυριαρχία τῶν ἡγετῶν γινόταν ὀλοένα καὶ περισσότερο αὐτοσκοπός, ἐνῶ οἱ μουσουλμάνοι ἀπομακρύνονταν ἀπὸ τὴν ἰσλαμικὴ αὐθεντικότητὰ τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῶν φωτισμένων χαλιφῶν.

9. Συμπεράσματα

Ἡ δειγματοληπτικὴ προσέγγιση τῶν παραπάνω χωρίων τοῦ Κορανίου γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἀνα-

106. Κοράνιο, 2, 190. Ἀμέσως μετὰ ὁ στίχος 191 στρέφεται πολὺ ἐπιθετικὰ ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν προστάζοντας τοὺς μουσουλμάνους νὰ τοὺς φονεύουν ὅπου τοὺς βρίσκουν, ἐνῶ ὁ στίχος 192 ἐπιβάλλει τὴν αὐτοσυγκράτηση τῶν μουσουλμάνων καὶ τὴν παύση τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐπιπλέον, δὲν ἀναφέρεται καθόλου ἡ παλαιὰ ἀραβικὴ συνήθεια τῆς βεντέτας, τῆς ἐκδίχησης τῶν ἀντιπάλων.

107. Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Μ. Talbi σχετικὰ μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν μουσουλμάνων ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τοῦ Κορανίου καὶ τὶς ἐρμηνευτικὲς ἀλλοιώσεις ποὺ ἀκολούθησαν γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση διαφόρων συμφερόντων ποὺ δὲν ἀπηχοῦν καθόλου τὸ πνεῦμα τῆς κορανικῆς διδασκαλίας: “Though all Muslims are bound by the Qur’an’s basic teachings, Muslim traditional theology developed in a way that, for historical reasons, does not, in my opinion, always fit in with the spirit of the Qur’an”, στὸ: Μ. Kamrava (ἐπιμ.), *The New Voices of Islam, Rethinking Politics and Modernity*, ἐκδ. University of California Press, Los Angeles 2006, σ. 105.

108. Βλ. πολὺ ἐνδιαφέροντα παραδείγματα γιὰ πρακτικὲς ποὺ ἐνδύονται ἰσλαμικὸ κῶρος γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ διαδοθοῦν: Μ. Rodinson, *Islam and Capitalism*, ἐκδ. Allen Lane, London 1974 καὶ C. Geertz, *Islam Observed, Religious Development in Morocco and Indonesia*, ἐκδ. University of Chicago Press, Chicago 1971.

δεικνύει με σαφήνεια ότι στο Ίσλαμ είναι έφικτη υπό όρισμένες προϋποθέσεις ή διασφάλιση τής ελευθερίας του ανθρώπου, όπως βέβαια και άλλων Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σπουδαιότερη προϋπόθεση είναι ή ίδια ή ισλαμική συνείδηση να αναδείξει με κάθε τρόπο τὰ μετριοπαθή, φιλειρηνικά –θα λέγαμε– χωρία του *Κορανίου*, όπως τὰ συγκεκριμένα, και συγχρόνως να οδηγήσει σε σιωπηρή άχρησία τὰ άκραία, φιλοπόλεμα. Τὰ τελευταία αὐτὰ βλάπτουν ανεπανόρθωτα τόσο τούς ίδιους τούς μουσουλμάνους όσο ασφαλώς και όλους όσοι εἰσπράττουν τή βιαιότητα τῶν ριζοσπαστικοποιημένων μουσουλμάνων. Αὐτοὶ ὀμνύουν στὰ συγκεκριμένα άκραία χωρία. Ὡς άποτέλεσμα προκύπτει ή μονοδιάστατη έφαρμογή τής *sharī'a*, πού επιβάλλει άκραίες συμπεριφορές και πρακτικές, τή στιγμή πού είναι διαθέσιμες έναλλακτικές δυνατότητες έξίσου «ισλαμικές», αλλά λιγώτερο σκληροπυρηνικές, περισσότερο φιλειρηνικές και σίγουρα πιό φιλόανθρωπες.

Ἡ μετριοπαθέστερη έπιλογή και έπιμονή τής ισλαμικής συνείδησης θα προκαλέσουν σημαντική άναθεώρηση πολλῶν στρεβλῶν, άντι-ισλαμικῶν άπόψεων και συμπεριφορῶν, πού ταλανίζουν τόν μουσουλμανικό κόσμο διαχρονικά. Ὅμως, παρόμοιες κοσμοϊστορικές άλλαγές δέν μπορούν να πραγματοποιηθουν με έξωτερική έπιβολή παρά μόνο με έσωτερικές διεργασίες ώριμáσης και εξέλιξης, όταν οί συνθήκες τὸ έπιτρέψουν ή τὸ άπαιτήσουν. Ἰπ' αὐτὴν τὴν έννοια πρέπει στὸν ισλαμικό κόσμο να φανερωθουν και άλλες διαστάσεις και να πρωταγωνιστήσουν άλλα πρόσωπα πού θα υπερασπισθουν άλλες ισλαμικές έρμηνείες και συμπεριφορές, όπως αὐτὲς πού παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Οί συνθήκες έχουν ώριμάσει στὸν ισλαμικό κόσμο, ὥστε να γίνει άντιληπτό από τούς ίδιους τούς μουσουλμάνους ὅτι ή κοινή ισλαμική ταυτότητα έμπεριέχει πολλά διαφορετικά έθνικά, πολιτισμικά, γλωσσικά, ιδεολογικά, άκόμη και θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Σε αντίθετη περίπτωση, οί ιδεοληπτικές άκρότητες φανατικῶν μουσουλμάνων θα κυριαρχήσουν, προκαλώντας ανεπανόρθωτη ζημία τόσο στήν ισλαμική *umma* όσο και στήν παγκόσμια κοινότητα. Ἡ δυναμική και έπιτυχής άντιμετώπιση τῶν άκράιων μουσουλμάνων μπορεί να έπιτευχθεῖ άποκλειστικά και μόνον από τούς υπόλοιπους μουσουλμάνους. Αὐτοὶ διαθέτουν άνυπέρβλητα έπιχειρήματα –κυρίως ὅμως τρόπο ζωής και συμπεριφορᾶς– πού προκύπτουν από τή μετριοπαθή διδασκαλία του *Κορανίου* σε συνδυασμό πάντοτε με τή *sunna* του Προφήτη.

Ὅποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία ἔντονη ἀλλὰ φαινομενικὴ παραδοξότητα: Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ μουσουλμάνος τῆς ἐποχῆς μας νὰ συλλειτουργήσῃ καρποφόρα μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, πρέπει νὰ στραφῆ στὴ Χρυσὴ Ἐποχὴ τοῦ Ἰσλάμ, στὴν αὐθεντικὴ διδασκαλία τοῦ Κορανίου, στὴ δρᾶση τοῦ Μωάμεθ καὶ στὴ διακυβέρνηση τῶν φωτισμένων χαλιφῶν –ar Rāsidūn¹⁰⁹.

Ἡ περιθωριοποίηση καὶ ἀπομόνωση τῶν ἀκραίων ἰσλαμιστῶν δὲν πρέπει νὰ γίνῃ μὲ τὴ δύναμη τῆς βίας, γιατί τότε πρόσκαιρα καὶ ἐπιδερμικὰ μόνον ἀποτελέσματα θὰ ἔχει. Ἀντίθετα, σταθερὰ ἀποτελέσματα μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη καὶ συνολικὴ κυριαρχία τῶν μουσουλμάνων, οἱ ὅποιοι ἐπιλέγουν τὸ Ἰσλάμ ποὺ ὀριοθετοῦν στίχοι τοῦ Κορανίου ὅπως οἱ παραπάνω γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἕνα πλουραλιστικὸ δηλαδὴ Ἰσλάμ, ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀρχαῖκὴ ἰσλαμικὴ κοινότητα τῆς πρώιμης διαμορφωτικῆς περιόδου.

Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ὁ πλουραλισμὸς διασφαλίζει τόσο τὴν ἐλευθερία ὅσο καὶ τὴ δημοκρατία. Τότε μόνον ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει τὰ δικαιώματά του ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν στρεβλώσεων, τῶν ἀλλοιώσεων καὶ τῶν παρανοήσεων, προστατευμένος συγχρόνως ἀπὸ τὴν ἀσυδοσία ἀκραίων συμπεριφορῶν ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν αὐτὲς προέρχονται.

109. Ἀσφαλῶς, ἡ ἔμπνευση τῶν σύγχρονων μουσουλμάνων ἀπὸ τὴν ἀνυπέρβλητη Χρυσὴ Ἐποχὴ τῶν φωτισμένων χαλιφῶν σὲ καμμία περίπτωση δὲν ταυτίζεται ἢ συσχετίζεται μὲ ἀντίστοιχα ζητούμενα τῶν ἀκραίων, σκληροπυρηνικῶν μουσουλμάνων, οἱ ὅποιοι ὑποτίθεται ὅτι μόνον αὐτοὶ ὑπερασπίζονται τὴν ἰσλαμικὴ αὐθεντικότητα ἐναντι ὅλων τῶν ἄλλων μουσουλμάνων καὶ μὴ. Στὴν οὐσία, οἱ ριζοσπαστικοποιημένοι μουσουλμάνοι καπηλεύονται τὴ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ πρὸς ἐξυπηρέτηση ἀλλότριων μὲ τὴν ἰσλαμικὴ πίστη συμφερόντων· βλ. διεξοδικὰ Μ. Μαριόρας, *Ἰσλαμικὸς Ριζοσπαστισμὸς*, ὁ.π., καὶ εἰδικὰ σσ. 373-404.

SUMMARY

Aspects of Freedom in the Qur'ān: Starting points for a reformation

By Michalis Marioras, *Ass. Prof.*
History of Religions, School of Theology
National and Kapodistrian University of Athens

This article investigates the debate on Human Rights in Islam especially regarding their universality or particularity and the key positions that prevail. Additionally aspects of freedom in the Qur'ān that could inspire a reformation in the Islamic world are identified and developed. Through a sample approach to specific passages in the Qur'ān on freedom of expression and religion clearly shows that in Islam it is possible under certain conditions to ensure human freedom as well as other Human Rights. As a result follows that the more moderate choice and persistence of the Islamic conscience will lead to a significant revision of many perverted, anti-Islamic views and attitudes that plague the Muslim world over time. In this sense, other approaches must be manifested in the Islamic world and starring other people who will defend other Islamic interpretations, attitudes and practices that are more alternative but equally “Islamic”, less hardline, more peaceful and certainly more philanthropic. The paradox for Muslims of our time to interact fruitfully with the rest of the world is that they must turn to the Golden Age of Islam for inspiration, to the authentic teaching of the Qur'ān, to the action of Muhammad and to the rule of the enlightened Caliphs. What is required is a pluralistic Islam inspired by the archaic Islamic community of the early formative period.